

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, ІНФОРМАЦІЇ ТА
РЕГІОНАЛЬНИХ СТУДІЙ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувачка випускової кафедри
_____ Ніна РЖЕВСЬКА
«___» _____ 2022 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ БАКАЛАВРА
СПЕЦІАЛЬНОСТІ 291 «МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ,
СУСПІЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ ТА РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ» ОСВІТНЬО-
ПРОФЕСІЙНОЇ ПРОГРАМИ
«МІЖНАРОДНА ІНФОРМАЦІЯ»

**Тема: «ВИХІД ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ З ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ:
РЕАЛЬНІСТЬ ТА ПРОГНОЗИ»**

Виконавець: здобувачка вищої освіти 4 курсу, 409 групи, Чекмак Валерія Іванівна

Керівник: д.і.н., проф., професор кафедри міжнародних відносин, інформації та
регіональних студій Троян Сергій Станіславович

Нормоконтролер

(підпис)

Валентина ЄМЕЦЬ

КИЇВ 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ У СФЕРІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ	6
1.1 Характер і наслідки вступу Великої Британії до Європейських Спільнот	6
1.2 Велика Британія у ЄС: здобутки і проблеми	10
РОЗДІЛ 2. БРЕКЗІТ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ЗРОСТАННЯ ЄВРОСКЕПТИЦИЗМУ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ	18
2.1 Причини зростання євроскептицизму в британському суспільстві	18
2.2 Попередня угода щодо виходу Великої Британії з ЄС	30
2.3 Вихід Великої Британії з ЄС за прем'єрства Б. Джонсона	33
РОЗДІЛ 3. ПІДСУМКИ І НАСЛІДКИ БРЕКЗІТУ НА ПЕРСПЕКТИВУ	38
3.1 Шляхи врегулювання питання виходу Великої Британії з ЄС та напрямки подальшої співпраці.....	38
3.2 Соціально-економічні й політичні наслідки і загрози для Великої Британії та ЄС в результаті дезінтеграції.....	42
3.3 Брекзит і перспективи відносин Велика Британія - Україна.....	47
ВИСНОВКИ	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ.....	63

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄС – Європейський Союз

ЗМІ – Засоби масової інформації

США — Сполучені Штати Америки

ЗВТ — Зона вільної торгівлі

ЄАВТ — Європейська асоціація вільної торгівлі

НАТО — Організація Північноатлантичного договору (North Atlantic Treaty Organization)

ЄЕС — Європейська економічна спільнота

ЄЕА — Єдиний європейський акт

ФРН — Федеративна Республіка Німеччина

ЄЕЗ — Європейська економічна зона

ЄВМК — Європейський механізм валютних курсів

ЄНП — Європейська народна партія

ООН — Організація Об'єднаних Націй

ЄСР — Європейська спілка радіомовлення

ВВС — Британська радіомовна корпорація (British Broadcasting Corporation)

ОБСЄ – Організації з безпеки і співробітництва в Європі

СММ – Спеціальної моніторингової місії

ВСТУП

Актуальність дослідження. Велика Британія традиційно одна із тих держав, які беруть участь у виробленні ключових міжнародних рішень, що визначають тенденції розвитку світових політичних процесів і всього світового співтовариства в цілому. Незважаючи на низку причин географічного, політичного та іншого характеру, Великобританія досить довго дотримувалася політики усунення від процесів, що відбуваються на європейському континенті. Проте розвиток системи міжнародних відносин після Другої світової війни, зміни курсу у самій Великій Британії змусили політичну еліту країни не лише переглянути свої позиції, а й активно включитися у процес формування Європейського економічного співтовариства та вплинути на процес становлення Європейського Союзу. Актуальність дослідження визначається тим, що феномен успішної західноєвропейської інтеграції є унікальним явищем у світовій політиці та економіці, що вимагає детального аналізу. Загалом, вивчення зовнішньополітичного розвитку Великобританії в рамках ЄС протягом усього періоду, що розглядається, допоможе глибше осмислити роль політичного курсу Британії на світовій арені. Нині у Великій Британії відбувається серйозний перегляд відносин з Європейським Союзом, який вплине на майбутнє всього Євросоюзу, що також потребує докладного розгляду.

Мета дослідження – вивчити витoki й особливості процесу виходу Великої Британії з Європейського Союзу та визначити можливі системні наслідки Брекзиту.

На основі мети дослідження впливає необхідність виконання наступних завдань:

- дослідити характер і наслідки вступу Великої Британії до Європейських Спільнот;
- проаналізувати питання Великої Британії в ЄС у контексті здобутків і проблем;
- вивчити причини зростання євроскептицизму в британському суспільстві;
- вияснити проблему і процес виходу Великої Британії з ЄС;
- ознайомитися із соціально-економічними й політичними наслідками та загрозами для Великої Британії та ЄС в результаті дезінтеграції;

— вивчити вплив Брекзиту на перспективи відносин Велика Британія - Україна.

Об'єкт дослідження – євроінтеграційний вектор зовнішньої політики Великої Британії.

Предмет дослідження – причини, характер, наслідки Брекзиту.

Методологія дослідження ґрунтується на поєднанні принципів науковості, об'єктивності, поліфакторності, системності, емерджентності з використанням системного, компаративного і політико-прогностичного підходів.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних інформаційних джерел (72 позиції). Загальний обсяг тексту - 70 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ У СФЕРІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

1.1 Характер і наслідки вступу Великої Британії до Європейських Спільнот

Європейський напрямок у зовнішній політиці Великобританії протягом тривалого часу визнавався як один із значущих, але не життєво важливих. Протягом усієї участі в інтеграційному об'єднанні Британія загалом поділяла європейську ідею, але не завжди була згодна з тим, як ця ідея втілюється на практиці.

Складнощі у двосторонніх відносинах Лондона та ЄС були викликані та були наслідком відсутності у країни почуття приналежності до єдиної Європи; Участь Британії в європейському інтеграційному процесі суперечила глобальним інтересам країни. Це було викликано поряд історичними, економічними, культурними, політичними та інституційними факторами Британської позиції до країн континентальної Європи та наднаціональної структури, що трансформувалася в Європейський Союз, визначили відмінності в історії, культурі, умови виходу з війни та політичні традиції. Національні інститути Великобританії, на відміну її континентальних партнерів, довели свою ефективність, оскільки країна не зазнала ні поразки у війні, ні завоювання [34, с. 45 - 47].

Однак через те, що Велика Британія втратила статус світової держави, а внаслідок цього стався спад в економіці країн, політична еліта держави була змушена зробити вибір на користь членства Британії в Союзі. Проте період зовнішньополітичних прорахунків та нерішучості затягується, внаслідок чого Великобританія втрачає можливість впливати на процеси, що відбуваються в Європі та формування інститутів Європейського Союзу. Сполучене Королівство вступає до ЄС лише на початку 1970 років. Протягом цього періоду та у зв'язку зі зростанням євроскептичних настроїв Лондон сприймає європейське об'єднання як загрозу власним інтересам та суверенітету. До цього слід додати і внутрішньополітичні фактори та причини такі, як позиції політичних партій, які по-різному ставляться до

європейських процесів та скептично налаштоване населення та преса, – усе це не сприяє зближенню з Європою.

Також на формування позиції Великобританії до ЄС впливає її національна ідентичність, що формувалась у таких умовах: тривале та безперервне існування британських політичних інститутів, які не дискредитували себе; острівне становище Великої Британії, що забезпечило британському суспільству відчуття відокремленості від європейського континенту; участь у європейських війнах протягом останніх століть як гарант стабільності, лише зміцнило її становище [23, с. 123 - 125].

У результаті чого, участь у європейському інтеграційному проекті асоціюється британським суспільством зі втратою престижу країни, загрозою її суверенітету та інститутам, а уявлення про Великобританію як про світову і глобальну державу, призводить до серйозних зовнішньополітичних прорахунків і відмови від участі в інтеграційних процесах на початку 1950 років. Однак, приєднання до Співтовариства не усувало подальших проблем у двосторонніх відносинах. Розглядаючи докладніше інституційні фактори, необхідно відзначити роль мажоритарної виборчої системи Великобританії, яка збільшує кількість та вплив євроскептиків, які мають право отримати представництво в парламенті та шанси потрапити до складу кабінету, при цьому вони мають можливість впливати на політику країни. За певних умов британський прем'єр-міністр може мати домінуючий стан у кабінеті міністрів, але в інституційній системі Британії існують механізми, які перешкоджають проведенню односторонньої політики [12, с. 34 - 36].

Також суттєвим чинником формування британської зовнішньої політики є особисті якості прем'єр-міністра, який перебуває при владі, його система поглядів та стиль управління. На міжнародному рівні слід звернутися до ролі взаємин з іншими державами: щоб покращити відносини з іншою державою, уряд повинен намагатися враховувати його інтереси при формуванні та веденні власної політики. Таким чином, на перешкоді на шляху зближення з Євросоюзом виступали «особливі відносини» зі США. Значимість цього зовнішньополітичного чинника також велика, оскільки, підтримуючи тісні зв'язки зі Сполученими Штатами, Великобританія відчувається

державою із глобальними інтересами. Наразі ЄС, пройшовши шлях від об'єднання шести членів до двадцяти семи, все частіше стикається з проблемою узгодження позицій усіх його учасників. Перед Євросоюзом стоїть необхідність шляхів розвитку, і Сполучене Королівство та його позиція щодо членства в Союзі, відіграє істотну роль у цьому процесі [13, с. 45 - 47].

Таким чином, членство в Європейському Союзі та європейському проекті змінило становище Великої Британії на міжнародній арені. Через посилення європейського напрямку британської зовнішньої політики, значення "особливих відносин" знизилося. Незважаючи на це, вони збереглися, це виявилось в позиції Великобританії в ситуаціях різкого загострення відносин Вашингтона з неєвропейськими країнами. Дві країни, як і раніше, пов'язує спільність культури, мови та історії. У ряді сфер їх зв'язку залишаються тіснішими, ніж відносини Великобританії з континентальними партнерами. Після підписання Лісабонського договору складається нова модель участі Великобританії у системі міжнародних відносин, яка визначається змістом не так Маастрихтського, як Лісабонським договором, найважливішими цілями якого є створення валютного, економічного союзу та проведення Британією «загальноєвропейського курсу» зовнішньої політики та безпеки. За всієї важливості політичних питань, а також військової сфери, головною галуззю інтересів Великої Британії в Європі залишається економіка. Це доводять події кризи єврозони із загрозою виведення з неї деяких країн, що спричинило зростання «євроскептицизму» у Великій Британії.

У питанні ролі Великої Британії у Європі Євросоюз є зовнішнім чинником. У зв'язку з цим загальноєвропейські інтереси не є першорядними. У більшості випадків громадяни та влада Великої Британії протиставляють Лондон Брюсселю як політичний центр, куди національні уряди делегували свої повноваження. Тим не менш, національний парламент і уряд бачиться для британських громадян основним рівнем прийняття рішень. Протягом усього періоду участі Британії в інтеграційному об'єднанні вона поділяла європейську ідею, але не завжди підтримувала те, як вона реалізується на практиці. Підхід Великобританії завжди був дуже раціональним: отримувати від участі в інтеграційному проекті всілякі вигоди та блага, але нести

обмежену відповідальність за подальше просування об'єднання та його реформування. На думку британського суспільства, Європейський Союз має насамперед відповідати інтересам країни.

1 січня 1973 року Великобританія приєдналася до Європейського економічного співтовариства у святковому настрої після десятиліття важких переговорів, хоча громадська думка щодо членства була неоднозначною.

Серед усіх прем'єр-міністрів Великобританії Хіт був найрішучішим прихильником європейської інтеграції. У 1973 році, коли Великобританія приєдналася, існувала Спільна сільськогосподарська політика, а також система фінансування Співтовариства (визначення доходів від зборів на імпорту продовольства та загального зовнішнього тарифу на промислові товари як ресурси ЄС), тобто був забезпечений імпорту порівняно більше з країн, що не входять до ЄС. Коли Велика Британія приєдналася до 1973 року, ВВП на душу населення був на 7% меншим, ніж середній показник ЄС-6.

Особливі відносини зі США, Співдружністю та віра в те, що суто економічна інтеграція (ЗВТ) перевершить глибші політико-економічні альтернативи, часто є одними з причин затримки членства Великобританії. Особливі стосунки чи ні, але США від самого початку були рішучим прихильником європейської інтеграції. Зі здобуттям незалежності Індії, Суецькою кризою та африканською деколонізацією зв'язки зі Співдружністю зменшилися. Подача заявки на членство в ЄС через рік після створення ЄАВТ показує, яка альтернатива вважалася кращою.

Крім того, Британія протягом тривалого часу зберігала за собою звання «відокремленого» члена та головного євроскептика, яка самостійно приймає рішення, якою мірою брати участь в інтеграційних процесах, що посилюються. У результаті на формування європейської політики Великобританії впливають історичні, економічні, політичні, культурні та інституційні чинники. Прикордонне географічне положення доповнюється консерватизмом політичних інститутів, амбітними планами у зовнішній політиці, іншим типом організації внутрішнього економічного простору, небажанням бачити посилення наднаціонального рівня. На позицію Британії щодо

Європейського Союзу впливає і особистісний чинник. Також слід зазначити такий зовнішньополітичний чинник, як «особливі відносини» зі США [17, с. 23 - 26].

Отже, значимість цього напрямку у британській політиці також велика, оскільки, підтримуючи тісні зв'язки зі Сполученими Штатами, Великобританія почувається державою із глобальними інтересами. Проте, незважаючи на те, що європейський напрямок у зовнішньополітичному векторі Лондона не завжди мав першочергового значення, Європейський Союз залишається одним із головних партнерів та пріоритетів у зовнішній політиці Великої Британії.

1.2 Велика Британія у ЄС: здобутки і проблеми

Якщо починати говорити про історію формування взаємовідносин Великої Британії та ЄС, то варто звернути увагу на постать Джон Мейджора, який відмовився від жорсткої риторики своєї попередниці, але при цьому продовжив характерну для консерваторів політику прагматичного євроскептицизму. За нього Великобританія підписала Маастрихтський договір, проте торувала собі право не вводити єдину валюту та особливий статус у третій опорі ЄС.

Але ратифікація Маастрихтського договору у палаті громад показала, що європейське питання продовжує розколювати як консерваторів, так і лейбористів. При голосуванні Білля про Маастріхт у третьому читанні 20 травня 1993 46 депутатів-консерваторів виступили проти ратифікації (їх назвали «маастрихтські бунтівники»). Водночас, 66 лейбористів проголосували проти, хоча керівництво партії вимагало утриматися від голосування. У голосуванні 22 липня за запропонованою лейбористами поправкою (відкласти ратифікацію до того, як уряд підпише Соціальний протокол) об'єдналися як проєвропейсько налаштовані лейбористи (вони розраховували, що заради ратифікації Маастріхта уряд консерваторів буде змушений підписати Соціальний протокол), так і консерватори зірвати ратифікацію Маастріхту. У результаті при рівності голосів – 317 проти 317 – лише голос спікера схилив чашу терезів на бік уряду. Лише пов'язавши ратифікацію Маастріхта з вотумом довіри уряду та загрозою дострокових виборів, Д. Мейджор зумів придушити «заколот»

своїх однопартійців. Лейбористи наполягали на участі Великої Британії у соціальній політиці ЄС, тобто на відмові від виключення, якого уряд консерваторів домогся від партнерів по ЄС під час переговорів.

Проте консерватори-евроскептики (зокрема М. Тетчер) у наступні роки кілька разів були близькі до того, щоб усунути Д. Мейджора з посади лідера партії. Розкол консерваторів з європейського питання став однією з найважливіших причин їхньої поразки на виборах 1997 року.

У 2001-2007 роках політика Великої Британії в європейському напрямі втрачає динамізм унаслідок принципового конфлікту інтересів між Великою Британією та лідируючим франко-німецьким союзом з питання про інституційну реформу ЄС.

Ентузіазм, спричинений падінням берлінської стіни та ідей об'єднання всіх народів Європи в рамках Євросоюзу (і НАТО), не залишив осторонь британців: частка єврооптимістів на 40% перевищила частку євроскептиків. Проте вже з 1993 року розрив між ними неухильно скорочувався, а з 2007 року частка євроскептиків перевищувала частку єврооптимістів. Навіть Т. Блеру за десятиліття при владі не вдалося змінити думку британців, вони «як і раніше не бажали бачити переваги європейської інтеграції, що наполегливо рекламуються».

У 1990-2000 роки на більшості великих переговорів у ЄС лідери Великобританії прагнули загальмувати процеси поглиблення інтеграції і виступали жорсткими захисниками національних інтересів. Така позиція регулярно отримувала підтримку суспільства. Наприклад, коли в грудні 2011 року Д. Кемерон відмовився брати участь у заходах з порятунку єврозони та підписати Бюджетний пакт, населення та медіа «спіли йому хвалу за виявлений бульдожий характер».

Після відходу Блера у відставку у червні 2007 року прем'єр-міністром Великобританії став переконаний євроскептик, прихильник приєднання країни до зони євро Гордон Браун. Він фактично продовжив колишній курс ЄС. Ставлення Брауна та його уряду до Євросоюзу було таким: прем'єр вважав, що реформи мають охопити структуру Союзу, а також його торговельну та бюджетну політику. Водночас він ставився негативно до загальної податкової політики ЄС. Як підкреслює Федоров К.М.: «Під час підписання Лісабонського договору в 2007 році Брауну вдалося

зберегти для Великої Британії особливий статус – право вето в деяких важливих сферах, контроль за якими вона не бажає передавати Брюсселю, зокрема, у питаннях оборони та зовнішньої політики, зміни основного договору, що визначає майбутнє Євросоюзу, у питаннях оподаткування, соціальної політики, кордонів, а також права».

Колись євроскептицизм був переважно британським явищем, принаймні серед основних політичних партій та політичних еліт і еліт, що формують думку. Справді, це слово було придумано в 1980 роках, щоб описати політику та ставлення Маргарет Тетчер до ЄС у той час, коли вона підтверджувала британський суверенітет проти планів Брюсселя щодо політичного та валютного союзу. Пізніше його застосували до антиєвропейського крила Консервативної партії, коли вона боролася проти ратифікації Маастрихтського договору в 1992–1993 роках. У той час Британія вважалася «незручним» або «неохочим» партнером, винятковим у ЄС через амбівалентність її політичного класу та широкої громадськості до проекту, до якого вона приєдналася із запізненням. Партійні розбіжності та загальне небажання до інтеграції наклали обмеження на формування політики, що було брутално зрозуміло за Джона Мейджора та більш тонко за Тоні Блера, який, незважаючи на свої власні переваги, утримався від організації референдуму щодо прийняття єдиної європейської валюти, зіткнувшись із сильними ЗМІ та політичною опозицією. Через 20 років після того, як євроскептицизм став центральною ознакою публічного дискурсу у Британії, картина змінилася двома шляхами.

З одного боку, євроскептицизм не був підірваний змінами в міжнародному середовищі, зазначеними у вступі, такими як відносний занепад США та підйом Китаю та інших країн, що розвиваються, він скоріше став більш укорінений у великій частині британської політичної еліти та широкої громадськості. З іншого боку, хоча різновиди євроскептицизму вкорінені в інших переконаннях британської гілки, зараз різновиди євроскептицизму є набагато більш поширеними в інших країнах ЄС, ніж на початку 1990 років, як у партійних системах, так і серед широкої громадськості. Справді, євроскептицизм зараз є майже універсальною рисою партійних систем країн ЄС, навіть якщо його вплив на вибори різний. Європа більше не є значним розколом лише у Великобританії, а й в інших країнах ЄС. Таким чином, як припускає Леконт:

«...те, що вважалося євроскептичним дискурсом в епоху Тетчер, тепер стало загальноприйнятою мовою стосовно ЄС». Занепокоєння про економічний чи політичний суверенітет та загрози національним культурам стали звичайними в ЄС загалом, особливо з початку євро кризи у 2010 році, хоча, як ми побачимо, британський євроскептицизм залишається характерним у своєму постімперіалістичному та гіперглобалістському поглядах.

Зрештою треба зазначити, що британці хотіли економічної інтеграції та вільної торгівлі, але не були готові до політичної інтеграції. Ще в 1950 роки, відмовившись від участі в ЄЕС, Лондон ініціював заснування Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ), яка відкрито позиціонувалася як протипага ЄЕС. Пізніше питання вступу до ЄЕС обговорювалося переважно в економічних категоріях. У своїх мемуарах М. Тетчер пише про «панування переконання», що вступ «був необхідним з погляду британських національних, особливо економічних, інтересів». У ситуації незрозумілої, а точніше, не до кінця промовленої *finalité* інтеграційного процесу, Великобританія «постійно недооцінювала амбіції своїх партнерів щодо створення політичного та економічного союзу». Тоні Блер в одній зі своїх промов звернув увагу на те, що політикам обох партій десятиліттями не вдавалося зрозуміти реальність європейської інтеграції, що виникає, – «ми говорили, що цього не буде... що це не буде працювати, що нам це не потрібно», ми говорили це і в 1950, і в 1970, і в 1990 з приводу введення євро. Потужна федералістська динаміка розвитку ЄС у 1990 роки «розплющує очі» британській еліті. У 2002 році М. Тетчер пише: «[Ми] були трохи наївними... Озираючись назад, розумієш: Інок Пауелл, який твердив, що вступ до Спільного ринку тягне за собою зрештою не вирішення економічних проблем, а неприпустиму втрату суверенітету, був абсолютно правий. [Йде] будівництво нової європейської наддержави».

З початку 2000 років британці усвідомлюють, що вони менш здатні контролювати (тобто гальмувати) розвиток політичної інтеграції. Камерон заявляв, що Євросоюз рухається у напрямку, на який британці ніколи не давали згоди, що все нові договори «змінюють баланс між державами-членами та ЄС». Звучали звинувачення на адресу європейських лідерів. Багато років континентальні лідери

заперечували свої федеральні амбіції, але їх дії наближали нас до [федерації]... Ми не знаємо, де зупиниться зростання Європи. Що далі йшла вперед «політична Європа», то більший дискомфорт відчували британські політики.

Гордон Браун бачив ЄС як торговельне європейське об'єднання, потенціал якого спрямований на вирішення внутрішніх проблем.

Лісабонський договір набирає чинності у грудні 2009 року. Проте пошук компромісів для всіх членів Євросоюзу триває кілька років. Британія стурбована тим, що цей договір є надто відвертим кроком до європейського федералізму. Крім того, відмовившись від участі у Шенгенській зоні та механізмі євро, Британії вдається відмовитись і від застосування Хартії ЄС з прав людини [11, с. 123 - 125].

Позиція Великобританії щодо Європейського союзу зазнала суттєвої зміни, коли у травні 2010 року до влади в країні прийшов коаліційний уряд консерваторів та ліберал-демократів, а пост прем'єр-міністра зайняв лідер Консервативної партії Великобританії Д. Кемерон. У поглядах британської правлячої еліти дедалі більше став наростати євроскептицизм. З цього часу у британо-європейських відносинах розпочалося загострення протиріч. «Привабливість європейської інтеграції серйозно похитнулася в період світової фінансової кризи 2008-2009 роках, оскільки держави-члени ЄС так і не змогли виробити єдиного підходу до вирішення соціально-економічних проблем. Для Великобританії ситуація ускладнювалася тим, що правляча Консервативна партія та Партія ліберальних демократів мають чудові погляди на подолання кризи та подальшу євроінтеграцію».

У перші півроку своєї діяльності коаліційний уряд приєднувався до нових ініціатив Євросоюзу (наприклад, у сфері внутрішніх справ), але водночас виходив із тих, що його не влаштовували (зокрема, у сфері переміщення людей). Лондон підтримав створення в ЄС спеціальної структури, завданням якої стало виявлення ризиків фінансової стабільності, а також інших. Водночас, улітку 2010 року він різко заперечував проти ініціативи Брюсселя запровадити правило затвердження бюджетів країн-членів у ЄС до їх розгляду національними парламентами, не підтримавши також розробку єдиних правил ведення фінансових операцій. Черговий етап напруженості у взаємовідносинах Лондона та Брюсселя відбувається у 2011 році.

Великобританія відмовляється від участі у самітах єврозони, потім у грудні цього ж року Д. Кемерон накладає вето на новий договір ЄС з фіскальної політики, прем'єр-міністр формує нову фракцію євроскептиків. Ізоляція Лондона практично підтвердилася на січневому 2012 року надзвичайному саміті ЄС, під час якого після застосування ним вето щодо Бюджетного пакту останній був прийнятий у форматі єврозони за участю інших країн «Великого союзу». Пакт передбачав більш високий рівень інтеграції у податковій сфері [9, с. 45 - 47].

З погляду керівних органів ЄС, така політика неприпустима, оскільки Великобританія має дотримуватися загальноєвропейської імміграційної політики. Канцлер Німеччини А. Меркель неодноразово заявляла, що не піде на компроміс у питанні вільного переміщення, яке вона вважає одним із основоположних принципів європейської інтеграції. Більше того, вона дала зрозуміти, що готова до небажаних наслідків, а саме до виходу Великої Британії зі складу ЄС, якщо британський прем'єр-міністр запровадить обмеження на свободу пересування.

У лютому 2013 року прем'єр-міністр Д. Кемерон запропонував провести референдум з питання про вихід з ЄС не пізніше 2017 року, якщо на виборах 2015 року очолювана ним Консервативна партія здобуде перемогу. На думку самого прем'єра, на користь Британії залишитися у складі ЄС, але за умови реформування організації [6, с. 56 - 58].

Розбіжності між Великобританією та партнерами по Євросоюзу проявилися щодо бюджету ЄС та розміру внеску Великобританії. У листопаді 2014 року спалахнув скандал через вимогу Єврокомісії збільшити бюджетний внесок Великобританії на 2,1 млрд. євро. У результаті сторони досягли компромісу, і додатковий платіж було зменшено вдвічі. ЄС планував розпочати новий етап інтеграції, що передбачатиме розробку єдиної економічної політики та створення спільного економічного уряду країн єврозони.

Великобританія воліє залишити всі відповідні повноваження в компетенції свого парламенту. Після перемоги консерваторів на виборах до парламенту у травні 2015 року Д. Кемерон підтвердив намір провести референдум у 2017 році. Конкретної дати він не оголосив, але найбільш ймовірними термінами проведення називалися

травень та вересень 2017 року. 10 листопада 2015 року прем'єр-міністр Д. Кемерон надіслав голові Європейської ради Д. Туску лист, що містить низку умов, за дотримання яких країна залишиться у складі Євросоюзу [15, с. 123 - 126].

Пропозиції Кемерона щодо реформи ЄС торкалися чотирьох блоків тем: економіка, конкурентоспроможність, питання посилення суверенітету Великобританії та проблеми імміграції. Великобританія вимагала гарантій того, що заходи щодо розвитку фінансового союзу не будуть застосовуватися до тих, хто не вважається членами єврозони. З метою підвищення конкурентоспроможності Великобританія пропонувала поставити мету щодо розширення єдиного ринку та скорочення надмірного регулювання. У питанні міграції особливо наголошувалося на необхідності посилення правил доступу мігрантів з інших країн ЄС до британських робітничих та соціальних гарантій, надаючи доступ до пакету благ лише через чотири роки з того моменту, як мігранти стали резидентами Великобританії.

У рамках розширення свого суверенітету Великобританія наполягала на відмові від підтримки одного з ключових європейських проектів створення тісного союзу народів Європи, оскільки не планувала бути втягнутою в процес подальшої політичної інтеграції. Д. Кемерон виступав за розширення повноважень парламентів, надання їм беззастережного права блокувати законодавство ЄС.

Д. Кемерон наголошував, що Великобританія перешкоджатиме будь-яким крокам у напрямку створення європейської армії, а також він бажав звільнити британські поліцейські сили від втручання ЄС [8, с. 78 - 79].

Як результат слід зазначити, що протягом усього періоду членства в Європейському Союзі Великобританія стикалася з безліччю проблем та протиріч. У аналізованій період Великобританія мала намір утримуватися від нових інтеграційних зусиль, зберегти національну валюту і не допустити обмеження суверенітету парламенту. Лондон не приєднався до Шенгенської зони, зони євро та відмовився від застосування Хартії ЄС з прав людини.

Розбіжності між Великою Британією та партнерами по Євросоюзу виявилися і щодо Конституції Європейського Союзу для всіх країн-членів, бюджету ЄС та розміру внеску Великої Британії. Ще однією проблемою, що затьмарила відносини

Великобританії та ЄС, стала міграційна політика. Криза єврозони, а також ускладнення відносин Великобританії з партнерами по Євросоюзу, викликане різним баченням його подальшого розвитку, спричинило помітне зростання скептичних настроїв у країні щодо поглиблення інтеграційних процесів. Це, у свою чергу, змусило британське керівництво зрушуватися на більш євроскептичні позиції, що в результаті призвело до зміни положення та позицій Великої Британії у Союзі. В результаті, після проведення референдуму 23 червня 2016 року Британія мала визначити для себе нову модель міжнародного співробітництва та характер взаємовідносин з Європейським Союзом, яка б змогла зберегти завоювання останніх років, але при цьому мати можливість проводити автономну внутрішню та зовнішню політику.

РОЗДІЛ 2. БРЕКЗІТ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ЗРОСТАННЯ ЄВРОСКЕПТИЦИЗМУ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

2.1 Причини зростання євроскептицизму в британському суспільстві

Після закінчення Другої світової війни на хвилі інтеграції, в основі якої лежали ідеї мирного співіснування, держави Західної Європи стали об'єднуватися в союзи на початку 1950 років. Незважаючи на одну з провідних ролей у створенні Ради Європи у 1949 році, Великобританія не одразу приєдналася до процесу економічної інтеграції.

Перші кроки у цьому напрямі було зроблено вже на початку 1970 років, під час “першої хвилі” розширення Європейського Економічного Співтовариства, до якого на той час входили лише 6 держав (Франція, ФРН, Італія та країни Бенілюксу). Великобританія приєдналася до ЄЕС у 1973 році разом із Ірландією та Данією [8, с. 56 - 57].

На момент вступу до ЄЕС британська економіка була однією з найслабших у Західній Європі, значно відстаючи від темпів зростання Франції, Німеччини чи Італії. Цікаво, що попередні спроби вступу Британії до ЄЕС у 1960 роках блокувалися французькою владою: президент Франції Шарль де Голль двічі накладав вето на приєднання до Співтовариства «туманного Альбіону» через побоювання надто тісного історичного альянсу британців зі США, з одного боку, та країнами Співдружності (спадщиною Британської імперії), з іншого.

Практично з моменту вступу до ЄЕС всередині Великобританії зазвучали голоси євроскептиків. Ще в 1974 році Лорд Деннінг, який займав один з найвищих постів у судовій системі королівства, заявив: «Якщо глибше розглянути наші відносини з Європою, то [Римський] договір можна порівняти з потужним морським припливом: він проникає в усі річки і піднімається вгору за течією. І його вже не можна стримати.»

На хвилі побоювань про дуже різку втрату суверенітету, лише через два роки після вступу до ЄЕС, у червні 1975 року, уряд організує перший референдум про

участь країни у «спільній Європі». Незважаючи на спекулятивні заяви політиків про втрату державного суверенітету, широкі маси населення більше хвилюють питання боротьби з безробіттям та збереження рівня цін: стабільність цих двох елементів у народній свідомості асоціюється із загальним економічним простором. Європейську інтеграцію під час референдуму підтримали багато політиків, зокрема висхідна «зірка» консерватизму Маргарет Тетчер. Внаслідок голосування дві третини населення підтримали проект «Європа» [9, с. 123 - 125].

У 1984 році на зустрічі у французькому Фонтенбло Тетчер висловлює вже іншу думку: Великобританія не задоволена розміром тієї допомоги, яку вона отримує від ЄС в обмін на щорічні внески. Відповідно до принципів Єдиної сільськогосподарської політики ЄС від перерозподілу фінансових коштів традиційно вигравали насамперед французькі фермери. Англійці почуваються несправедливо «обраними», і в результаті приймається рішення про повернення до британської скарбниці 66% щорічних виплат. Ця домовленість залишилася в силі і понад 30 років з моменту зустрічі у Фонтенбло.

Євроінтеграція тривала протягом 80-х років, і цей процес створив економічні засади подальшого розширення ЄС після розпаду східного соціалістичного блоку. Ліберальна політика Маргарет Тетчер у середині 80-х поєднується з ідеями єдиного ринку та відсутністю торгових бар'єрів усередині ЄС. Але вже на початку 1990 років зростає невдоволення підписаним у 1986 році Єдиним європейським актом (ЄЕА), який створив основу для реалізації ідеї «спільного ринку» з 1992 року. Згодом, вже на початку 2000 років, сама баронеса Тетчер заявить, що жалкує про підписання договору ЄЕА як серйозну політичну помилку.

У 1988 році, виступаючи на зустрічі в бельгійському Брюгге, Тетчер робить заяву, що запам'яталася британцям: «Ми не для того погодилися прибрати наші національні кордони, щоб побачити створення цих же кордонів на європейському рівні, при тому що європейська супер-державна команда з Брюсселя.»

Перекоаний ліберальний політик, Тетчер розглядала європейське домінування передусім загрозу єдиної соціалістичної держави. Мова в Брюгге, фактично, послужила запалом для подальшого зростання євроскептицизму у Великій Британії,

аж до наших днів. Але колишній радник Тетчер з міжнародних питань, Чарльз Пауелл, вважає, що ця мова не була спрямована проти ідеї загальної Європи. Британський прем'єр мав своє, відмінне від брюссельського, бачення. Адже їй належать слова про те, що майбутнє Британії не на околиці єдиної Європи, а у складі загальноєвропейської сім'ї.

1990 року відносини з Європою фактично розкололи Консервативну партію – ця внутрішньопартійна тенденція зберігається й досі.

Французький політик Жак Делор, який очолював Європейську Комісію протягом десяти років (1985-1995), став одним із ініціаторів нової хвилі євроінтеграції. У 1992 році був підписаний Маастрихтський договір, який започаткував Європейський Союз у його сучасному вигляді. Федералізація Європи, єдина європейська валюта та централізована фіскальна політика не влаштовували уряд Тетчер [10, с. 45 - 47].

У той же час, зважаючи на її різку відмову від ідеї євроінтеграції, у листопаді 1990 року у відставку – на знак протесту – подав вірний соратник Тетчер по партії, віце-прем'єр Джеффри Хау. Ця відставка в результаті призвела до відходу з політичної сцени і самої Маргарет Тетчер лише через місяць.

Перед самим виходом з політики, Тетчер, яка виступала проти участі Британії в Єдиній європейській валюті, все ж таки підписує договір про Європейський механізм валютних курсів (ЄМВК), який започаткував євро.

У 1992 році Британія переживає «чорне середовище», коли спекуляції на валютному ринку призвели до падіння фунта, і уряд Джона Меджора, який не в змозі підтримати національну валюту, змушений вийти з ЄМВК.

Маастрихтський договір, що набув чинності в 1993 році, розширив політичні повноваження Брюсселя: до них додалися зовнішня політика, безпека, правосуддя і внутрішня політика. У той же час, договір вводить так званий принцип субсидіарності, який дозволяє вирішувати багато питань на місцевому, національному рівні. Британські євроскептики розглядають цю частину договору як «ложку меду в бочці дьогтю».

Ера консерваторів змінюється з приходом Тоні Блера, якого багато хто в Британії асоціює з ідеями європейської інтеграції. У році його прем'єрства було зроблено кроки у бік Лісабонського договору, який замислювався для реформування та модернізації Євросоюзу. Блер активно боровся за розширення Євросоюзу за рахунок десятка нових країн, прийнятих у блок у середині 2000-х років. У той же час, під кінець свого перебування на чолі британського кабінету, Тоні Блер заявляв уже про те, що поборє «дракона європейського федералізму».

Зовнішня політика кабінету Блера внесла розбрат у хор європейських політиків. Знайшовши спільну мову з адміністрацією президента Буша, Британія зайняла близьку США позицію щодо військового вторгнення до Іраку, що йшло в розріз з позиціями Франції та Німеччини. Близькість Британії до Вашингтона завжди була і залишається предметом полеміки щодо членства королівства в ЄС, як з боку британських політиків, так і з боку європейських сусідів [34, с. 45 - 49].

Дискусія з приводу участі Британії в єдиній європейській валюті продовжується протягом усього прем'єрства Блера. Як зазначають коментатори, у його уряді були одночасно і прихильники, і противники ідеї. А тому ставлення британської влади до євро також змінювалося з кожним днем: відмова від фунта завжди залишалася надто важким політичним питанням для британського кабінету.

Міністр фінансів в уряді Блера, Гордон Браун, пропонує провести економічну перевірку за п'ятьма пунктами, перш ніж зважитися на вступ до євро. У червні 2003 року британський мінфін рапортує: країна не готова до приєднання до євро. Після вступу Гордона Брауна на посаду прем'єра розмови про участь у євро поступово сходять нанівець: новий прем'єр не форсує дискусії через кризове становище у європейських фінансах.

Чергове розширення Євросоюзу у 2004 році породило хвилю нових страхів, пов'язаних із припливом зі сходу дешевої робочої сили. Майже всі «старі» члени ЄС обмежують доступ до своїх ринків робочої сили для нових економічних мігрантів (для цього в законі було передбачено спеціальне виправлення). Такою можливістю не скористалися лише три країни, у тому числі Великобританія, де сподіваються на допомогу дешевої робочої сили в економічному будівництві.

Знаменитий у Європі образ «польського сантехніка» спочатку більше турбує французів. Але різка притока економічних мігрантів до Британії змушує і англійців замислитися про доцільність відкриття кордонів. На тлі від'їзду з країни сотень тисяч британців, які вирішують «осісти» в інших, більш сонячних країнах Європи, мігранти відшкодовують нестачу робочої сили. Але з іншого боку, у певних колах приплив у Велику Британію іноземців викликає побоювання втрати національної ідентичності. Ця думка посилює питання створення додаткової інфраструктури для нових жителів Британських островів: необхідно будувати нові школи, лікарні та дороги, надавати соціальну допомогу незаможним, тощо.

Наприкінці 2005 року лідером консерваторів (на той момент в опозиції) стає майбутній прем'єр Девід Кемерон. Наступного року відносно молоду Партію незалежності Сполученого Королівства очолює затятий євроскептик Найджел Фараж. Згідно з барвистим описом Кемерона, ця партія фактично складається з «чудиків та латентних расистів». Фараж, певна річ, відповідає на цей випад різким протестом. Проте основним своїм завданням Партія незалежності бачить вихід Британії з Євросоюзу [3, с. 45 - 46].

Д. Стівенс на основі аналізу партійних маніфестів показав, як протягом останніх 50 років змінювалося ставлення лейбористів та консерваторів до Європейського Союзу. У другій половині 60-х обидві партії займали практично однакову позицію – трохи помітні проєвропейські настрої, що виявилися у переговорах, що тривали, про вступ до ЄС. З початку 70-х до середини 80-х лейбористи були настроєні різко негативно щодо ЄС, а консерватори посідали помірковано проєвропейську позицію. Пізніше партії помінялися місцями, а до 2010 року в обох партіях про- та антиєвропейські настрої балансували одна одну [15, с. 35 - 37].

Проте за більш детального розгляду реальність виявляється набагато складніше. Представлені вище «загальнопартійні» позиції – це середня температура лікарні. Протягом усього цього періоду європейське питання «дуже сильно дестабілізувало і лейбористську, і консервативну партію».

У 1960 роки позиція євроскептиків-лейбористів ґрунтувалася на доктринальних міркуваннях: вони сприймали ЄС як змову капіталістів проти робітників та як економічну опору НАТО. Серед євроскептиків-консерваторів деякі не брали «соціалістичну» сутність ЄС. Проте більшість негативно ставилися до ЄС, тому що любили Імперію, що вже розпадалася, а також небезпідставно вважали, що ЄС загрожує національному суверенітету країни. Коли 1963 року Франція вперше заблокувала вступ Великобританії, серед членів кабінету Р. Макміллана, «як свідчив Хіт... були такі, хто потай зітхнув із полегшенням».

Друга заявка про вступ до ЄС була ініційована лейбористським урядом Г. Вільсона. Йому довелося долати серйозний опір і консерваторів, і євроскептиків-лейбористів. У другій половині 1960 років у світлі дефіциту зовнішньоторговельного балансу і слабкої економічної динаміки вступ до ЄС був необхідний Лондону як ніколи раніше. Тому уряд побудував свою аргументацію з урахуванням економічних аргументів. Тим не менш, довелося докласти чимало зусиль, щоб у травні 1967 року Палата громад підтримала другу заявку. Консерватори, прийшовши до влади, вирішили ще раз заручитися підтримкою парламенту, тим більше, що контури угоди з ЄЕС були вже зрозумілі. Не сподіваючись на одностайність депутатів своєї партії, уряд оголосив вільне голосування, що дозволило отримати голоси проєвропейсько налаштованих лейбористів [8, с. 125 - 127].

Незважаючи на це, результат голосування у жовтні 1971 року вкотре свідчив про розкол політичної еліти: 356 голосів за і 244 – проти, при тому що значна частина консерваторів та майже половина лейбористів проголосували проти. Через рік ще складніше пройшла ратифікація договору про вступ Великобританії до ЄС, підписаного консервативним урядом Едварда Хіта. Дебати у палаті громад тривали майже дев'ять місяців, до тексту договору про вступ було запропоновано близько тисячі поправок. У результаті Білль про європейські спільноти був схвалений у палаті громад з мінімальною перевагою голосів: 301 – за та 284 – проти.

У 1975 році уряд Г. Вільсона провів цілком успішні переговори щодо перегляду умов членства в ЄС. Щоб подолати розкол у власній партії та мобілізувати громадську підтримку, лейбористи організували референдум про членство у ЄЕС.

Лідери обох партій провели узгоджену кампанію «Британія в Європі», і в результаті британці більшістю в 67% підтримали членство в ЄЕС. Проте «європейське питання» продовжувало розколювати лейбористів. На партійній конференції 26 квітня 1975 року дві третини лейбористів виступили проти ЄС; таку ж позицію зайнято сім із двадцяти трьох членів кабінету. Аж до виборів 1979 року лейбористи не посідали своїх депутатів до Європарламенту, а профспілки бойкотували Економічний та соціальний комітет ЄЕС. Євроскептики займали значні позиції у керівних органах Лейбористської партії до середини 1980. Після переходу проєвропейськи налаштованих членів партії до соціал-демократів лейбористи у програмі 1983 навіть зажадали виходу країни з ЄЕС [18, с. 55 - 57].

Епоха Маргарет Тетчер добре відома як один із найскладніших періодів взаємин між Лондоном та Брюсселем. М. Тетчер всіляко підтримувала створення Єдиного внутрішнього ринку, але вкрай скептично ставилася до інших напрямів поглиблення інтеграції до ЄЕС. У 1989 році це призвело практично до розколу керівництва партії. Міністр фінансів Н. Лоусон та закордонних справ Д. Хау по суті пред'явили М. Тетчер ультиматум, пригрозивши вийти з уряду, якщо вона заблокує участь Великобританії у механізмі обмінних курсів. Давши згоду на участь у МОК на саміті в Мадриді в червні 1989, М. Тетчер незабаром відправила у відставку обох «шантажистів». Отже, російські експерти цілком виправдано укладають, що «британська політика щодо ЄЕС у 80-х роках. була наслідком постійної боротьби між прем'єром та іншими впливовими членами кабінету».

Джон Мейджор відмовився від жорсткої риторики своєї попередниці, але продовжив характерну для консерваторів політику прагматичного євроскептицизму. За нього Великобританія підписала Маастрихтський договір, проте торгувала собі право не вводити єдину валюту та особливий статус у третій опорі ЄС [25, с. 34 - 36].

Але ратифікація Маастрихтського договору у палаті громад показала, що європейське питання продовжує розколювати як консерваторів, і лейбористів. При голосуванні Білля про Маастрихт у третьому читанні 20 травня 1993 46 депутатів-консерваторів виступили проти ратифікації (їх назвали «маастрихтські бунтівники»). Водночас, 66 лейбористів проголосували проти, хоча керівництво партії вимагало

утриматися від голосування. У голосуванні 22 липня за запропонованою лейбористами поправкою (відкласти ратифікацію до того, як уряд підпише Соціальний протокол) об'єдналися як проєвропейськи налаштовані лейбористи (вони розраховували, що заради ратифікації Маастрихта уряд консерваторів буде змушений підписати Соціальний протокол), так і консерватор ратифікацію Маастрихту. В результаті при рівності голосів – 317 проти 317 – лише голос спікера розхилив чашу терезів на бік уряду. Лише пов'язавши ратифікацію Маастрихта з вотумом довіри уряду та загрозою дострокових виборів, Д. Мейджор зумів придушити заколот своїх однопартійців.

Проте консерватори-євроскептики (зокрема М. Тетчер) у наступні роки кілька разів були близькі до того, щоб усунути Д. Мейджора з посади лідера партії. Розкол консерваторів з європейського питання став однією з найважливіших причин їхньої поразки на виборах 1997 року. У 2009 році консерватори-депутати Європарламенту вийшли зі складу Європейської народної партії, оскільки принципово заперечували проти ідей єврофедералізму, що домінували в ЄНП. Фактично на правому фланзі Консервативної партії до цього моменту сформувалася група впливових депутатів, які «вважали протест проти Європи своїм найважливішим завданням, вони прийшли до політики заради цього». Саме про них у 2013 році говорив Камерон: «[Жодні поступки Брюсселя не зможуть] умиротворити членів [парламенту] з головами консерваторів та серцями ЮКІП... [фракція] включає непримиренних, які готові звалити будь-який уряд чи будь-якого прем'єра заради підтримки своєї опозиції до Європейського Союзу». [3, с. 45 - 47]

Лейбористи у середині 80-х років кардинально змінили своє ставлення до ЄС – програма 1987 року активно підтримала активну участь Великої Британії в ЄС та проекти поглиблення інтеграції. Спочатку профспілки, а потім і лейбористи усвідомили, що участь у ЄС можна використовувати для стримування політики тетчеризму, для того щоб підключити країну до системи соціального захисту трудящих, що формується в ЄС. Європейська політика Тоні Блера була найбільш дружньої щодо Євросоюзу. На саміті у Сен-Мало у 1998 році Франція та Великобританія заклали перший камінь у фундамент загальної політики безпеки та

оборони ЄС, у Великій Британії активно обговорювалася можливість вступу до єврозони. Однак саме питання членства в ЄС розділило і лейбористів, і все британське суспільство.

Отже, політична динаміка змушувала лейбористів маневрувати, постійно зумовлюючи переніс обіцяного референдуму про запровадження євро, обережнішою стала і позиція самого прем'єр-міністра. У результаті Т. Блер так і не вдалося втілити в життя гасло «Британія в серці Європи».

Четверте пояснення ворожості Великої Британії до ЄС, яке нелегко зрозуміти за межами Великобританії, полягає в тому, що Британія має надзвичайно потужну та євроскептичну популярну пресу. За іронією долі, деякі з найкращих медіа-організацій, які висвітлюють ЄС, такі як «Financial Times», «The Economist» і «Reuters», базуються у Великобританії. Але з приблизно 30 мільйонів людей, які читають щоденну газету у Британії, три чверті читають газети, які налаштовані змусити людей не любити ЄС [15, с. 35 - 37].

Інша чверть читала газети, які, хоча в цілому проєвропейські, все ж друкують багато критики ЄС. У євроскептичних газетних групах очікується, що журналісти пишуть статті, які зруйнують Союз. Навряд чи будуть опубліковані статті, які намагаються представити збалансований виклад проблеми ЄС. «Таймс» і «Дейлі Телеграф», дві серйозні газети, майже ніколи не друкують статті, які б підтримували ЄС.

Національна преса є особливо впливовою у Великобританії порівняно з іншими державами ЄС, а Інтернет поки що не змінив цього. Загальний тираж національних найменувань значно більший, ніж у Франції: 11 мільйонів проти 2,5 мільйонів (у Франції набагато більше людей купують регіональні газети та новинні журнали). Власність британської преси також дуже сконцентрована. Чотири газетні групи – «Daily Mail» і ті, що контролюються Рупертом Мердоком («The Sun і Times»), Річардом Десмондом («The Express and the Star») і братами Барклай («The Daily Telegraph») – припадає на близько 75% проданих щоденних газет, і взагалі нав'язують своїм журналістам жорстку євроскептичну лінію. Конкуренція серед національних

титулів також дуже сильна. Це стимулює сміливі, яскраві й часто неточні перші сторінки [17, с. 45 - 47].

Щоб бути справедливими до британських таблоїдів, ЄС іноді робить все можливе, щоб допомогти їм представити Союз у зловісному світлі. Щорічна відмова Рахункової палати дати беззастережне схвалення рахунків ЄС принесла пресі, що виступає проти ЄС, вихідний день (хоча в листопаді 2008 року Суд дав звіт без кваліфікації).

Так само і той факт, що Спільна сільськогосподарська політика все ще складає майже половину бюджету ЄС, все ще завдає великої шкоди сільському господарству в країнах, що розвиваються, і все ще витрачається переважно на багатих фермерів, а не на бідних. Нездатність інституцій ЄС просто і чітко пояснити, чому вони роблять те, що вони роблять, і як політика та програми ЄС допомагають простим громадянам, є легендарною. Тим не менш, ні в одній іншій європейській країні не прийнятно, щоб провідні журналісти тенденційно повідомляли про ЄС або навіть брехали про ЄС.

Варто розпочати з кількох прикладів 2004 року. Едвард Хіткоут-Еморі написав у «Daily Mail», що конституційна угода означала, що британці «мусять відмовитися від нашого життєво важливого місця в Раді Безпеки ООН, якщо про це попросить міністр закордонних справ ЄС». У тій же статті Мелані Філліпс сказала про Європейський суд, що його «відверта мета — створити супердержаву» [27, с. 45 - 47].

А в «Times» Ірвін Стельцер стверджував, що конституція змусить Британію відмовитися від фунта стерлінгів, навіть якщо не буде референдуму Великобританії про приєднання до євро. Тепер деякі приклади з 2007 року. Лідер «Daily Telegraph» сказав, що «звірством» заборонять герб королівської родини на обкладинці британських паспортів. У статті «Sunday Express» про європейські жандармські сили, до яких входять п'ять країн-членів ЄС (але не Великобританія), йдеться, що «Брюссель створив нову поліцію ЄС, яка могла б патрулювати вулиці Британії». У статті «Sun» щодо застереження про проходження договору сказано, що «лідери ЄС можуть відмовитися від подальшого вето без дозволу нашого парламенту». Звичайно, всі ці твердження абсолютно неправдиві. Практично будь-якого тижня року з'являються подібні фальшиві історії про ЄС. За словами Девіда Ренні, нинішнього

кореспондента «Economist» в Брюсселі: «ЄС став еквівалентом товстого хлопчика в окулярах, над яким знущаються щоразу на перерві: це просто те, що відбувається, це безкоштовно».

Так само варто виокремити коментар від Браяна Каткарта, професора журналістики Кінгстонського університету. «Х.Л. Менкен якось сказав, що ніхто ніколи не розорявся, недооцінюючи смак американської публіки; Таким же чином, жоден видавець газети не розориться, переоцінюючи євроскептицизм британської громадськості».

Журналістам сходить з рук, коли пишуть фактичні неточності, тому що вони не підзвітні нікому, крім своїх начальників, і їм не загрожує жодна санкція. Британська система регулювання преси, яку керує Комісія зі скарг на пресу, є добровільним органом, який не має зубів і практично нічого не робить, щоб заохочувати говорити правду. Політики занадто налякані, щоб вимагати більш суворої системи регулювання преси, оскільки вони знають, що будь-хто, хто це зробить, стане *bête noire* для таблоїдів [23, с. 34 - 36].

На жаль, деякі смішні історії, які з'являються в британській пресі, дійсно впливають на те, що говорять і роблять політики. Наприклад, незадовго до Європейської ради в червні 2007 року, яка схвалила те, що стало Лісабонським договором, «Sun» особливо активно висловлювався щодо нових положень договору щодо зовнішньої політики. У статті під заголовком «Британія поступається місцем в ООН» сказано, що новий договір означатиме «нового міністра міжнародних справ, який диктуватиме політику Великобританії в ООН». Гордон Браун, тоді в останні дні свого перебування на посаді канцлера казначейства, втрутився в механізм Вайтхолла, щоб посилити позицію Великобританії щодо нових зовнішньополітичних інститутів. У результаті міністр закордонних справ Маргарет Беккет поїхала до Брюсселя, щоб оголосити про жорстку лінію Великобританії, включаючи вето на створення «служби зовнішніх дій», нового органу, призначеного для об'єднання дипломатів з країн-членів з тими, хто входить до Ради та комісії, які працюють щодо зовнішньої політики [14, с. 123 - 126].

Тоді на саміті прем'єр-міністр Тоні Блер змінив британську політику і прийняв службу зовнішньої діяльності. Такі приклади, коли популярна преса змінює політику ЄС щодо лейбористського уряду, на щастя, рідкість. Але преса має великий вплив на те, як міністри представляють політику. Вони регулярно інформують таблоїди про те, що борються з нечесними схемами, які придумали Комісія або інші країни. Вони роблять це в надії побачити статті, які зображують їх як криваву, але непокірну боротьбу заради британських інтересів.

Однак часто такі історії дуже мало пов'язані з тим, що відповідний міністр насправді сказав у Раді міністрів. Британські ЗМІ – і не лише таблоїди, а й ВВС – люблять зображати Брюссель як історію про епічні битви, перемоги та поразки. Правда полягає в тому, що майже все, що робить ЄС, допомагає досягти компромісів, які вигідні всім або майже всім державам-членам. Але ця – часто нудна – правда не робить захоплюючої журналістики. Як не дивно, найбільш євроскептичні газети – ті, які стверджують, що брюссельські бюрократи мають більший важіль влади над Великобританією – не турбуються про те, щоб мати постійних кореспондентів у Брюсселі. Вони вважають за краще писати розповіді про ЄС з Лондона, де, звісно, менше шансів отримати правдиві факти. Наразі з національних щоденних газет лише «Financial Times», «Guardian» і «Times» (чия редакційна лінія виступає проти ЄС, але інколи хороші) мають штатних кореспондентів у Брюсселі.

ЗМІ, зокрема ВВС, мають тенденцію повідомляти більш справедливо, ніж таблоїди. Але журналісти ВВС схильні дотримуватись порядку денного, визначеного таблоїдами. ВВС часто звинувачують в елітарності, особливо євроскептичними лобі. Тому вона має тенденцію відступати, щоб уникнути звинувачень, докладаючи додаткових зусиль, щоб задовольнити популістські та євроскептичні точки зору [29, с. 112 - 113].

Звичайно, не всі вірять всьому, що читають у пресі. Але безперервна пропаганда проти ЄС протягом багатьох років, яка глибоко проникла в політичну культуру Великобританії, зробила значний внесок у зміну британської громадської думки з кінця 80-х років: країна стала більш євроскептичною. Політики в решті Європи цілком справедливо запитують, чому британські лідери повинні миритися з тиранією

популярної преси. Чому вони не можуть взяти участь у Daily Mail і Sun, виступити з промовою про табloidні звіти, які схильні до помилок, і пояснити все добре, що робить ЄС? Частково відповідь полягає в тому, що дуже мало політиків вважали б, що це в їхніх інтересах.

Варто виокремити проєвропейських кабінетних міністрів в урядах Блера і Брауна, які вважають, що якщо вони відкрито говорили про свою підтримку ЄС, їхній кар'єрний ріст був би серйозно зіпсований [23, с. 45 - 46].

У більшості європейських країн ті, хто не любить ЄС, як правило, є бідними та менш освіченими, які бояться за своє майбутнє і мало подорожують. Політики, які виступають за таких людей, як правило, походять з крайніх лівих чи крайніх правих. Ті, хто добре освічені, багато подорожують і ведуть комфортне життя, зазвичай підтримують ЄС. Основні політичні партії в більшості країн-членів в цілому «проєвропейські». Британія, однак, інша. Значна частина її правлячого класу — антифранцузька, антинімецька і, особливо, антибрюссельська. Навіть серед політично поміркованих і високоінтелектуальних людей іноді можна почути зневажливі коментарі про французів і німців, які, якщо говорити про інші етнічні групи, були б соціально неприйнятними. Однією з визначальних характеристик сучасної Консервативної партії є її ворожість до ЄС та його інституції.

2.2 Попередня угода щодо виходу Великої Британії з ЄС

Угода про вихід – це угода, яка була укладена між ЄС та Великобританією відповідно до статті 50 Договору про Європейський Союз («TEU»), що є положенням щодо виходу держави-члена ЄС. Метою угоди, яка була укладена наприкінці 2019 року, було встановити умови щодо виходу Великої Британії з ЄС 31 січня 2020 року.

Хоча ряд положень стосувалися виключно перехідного періоду (в англійському законодавстві «період імплементації»), який закінчився 31 грудня 2020 року, важливі положення продовжують застосовуватися, або як перехідні положення, що стосуються питань, що охоплюють кінець перехідного періоду, або як довгострокові домовленості, що стосуються ключових питань політики для обох

сторін: вони включають домовленості для громадян ЄС, які вже живуть і працюють у Великобританії, і громадян Великобританії в ЄС, а також домовленості, спрямовані на уникнення жорсткого кордону на острові Ірландія. Угода про вихід була реалізована у Великобританії в основному відповідно до Закону Європейського Союзу (Угода про вихід) 2020 року («Закон про вихід»). Попередня версія Угоди про вихід була узгоджена між Великою Британією та ЄС у листопаді 2018 року під час уряду Терези Мей, але тричі була відхилена парламентом Великобританії, що в кінцевому підсумку призвело до її відставки. Основним каменем спотикання для його схвалення були положення про ірландський захисний механізм, які згодом були переобговорені, що призвело до суттєвих змін до Ірландського протоколу. Майбутні торгові відносини Великобританії з ЄС обговорювалися в окремій угоді [34, с. 34 - 36].

Угода про вихід охоплює ключові питання вилучення прав громадян, фінансового внеску та кордону Ірландії. Він також охоплює низку інших питань відкриття, таких як питання, пов'язані з інтелектуальною власністю, поточними процедурами державних закупівель, безперервною судовою співпрацею з цивільних і комерційних справ, а також поточними судовими та адміністративними процедурами, зокрема розподіл юрисдикції у справах, що діють наприкінці перехідного періоду. Угода про вихід також містить інституційні механізми, характерні для Угоди, включаючи створення Спільного комітету, відповідального за імплементацію та застосування Угоди, а також положення щодо спірних питань, пов'язаних із самою Угодою. Спори, що виникають за Угодою про вихід, можуть бути передані на розгляд Спільного комітету з метою досягнення взаємоузгодженого рішення. Якщо узгодженого рішення не буде досягнуто протягом трьох

місяців, існує механізм створення незалежної арбітражної комісії (до складу якої входять два члени, запропоновані ЄС та UKeach, а також голова, погоджений обома сторонами) для вирішення спору.

Закон про Угоду про вихід імплементує в законодавство Великобританії Угоду про вихід, а також дві пов'язані з нею угоди (Угоду про розділення ЄЗЗ з ЄАВТ між Великобританією та Норвегією, Ісландією та Ліхтенштейном та Угоду про права

громадян Швейцарії між Великобританією та Швейцарією). Він містить положення, що стосуються або надають чинності положенню Угоди про вихід, і передбачають незастосування законодавства Великобританії, яке є несумісним і суперечить Угоді про вихід. Це складний законодавчий акт, призначений для роботи в поєднанні з Законом про вихід ЄС 2018 року (до якого він вносить ряд змін, щоб подолати наслідки перехідного періоду), тому обидва акти необхідно розглядати поряд один з одним [17, с. 12 - 16].

Частина 1 і 2 про виконання (перехідного) періоду внесла зміни до Закону про вихід ЄС 2018 року (який передбачає скасування Акту про Європейські Співтовариства 1972 року), таким чином, дія ЕСА була збережена на період імплементації (перехідного періоду), а законодавство ЄС продовжувало діяти протягом цього періоду. Положення Закону про відкликання щодо збереженого законодавства ЄС, які зберігають законодавство Сполученого Королівства, яке імплементує зобов'язання Великобританії щодо ЄС (наприклад, відповідно до директив) і перетворює чинне законодавство ЄС у новий клас національного законодавства, що набуло чинності лише наприкінці переходу [5, с. 45 - 46].

Частина 3, присвячена правам громадян, передбачає імплементацію в законодавство Великобританії положень про права громадян Угоди про вихід. Суди Великої Британії зможуть звертатися до СЄС для вирішення питань тлумачення протягом восьми років після закінчення перехідного періоду. Для моніторингу імплементації та застосування у Великій Британії положень про права громадян створюється новий корпоративний орган, Незалежний моніторинговий орган (ІМА).

У частині 4 розглядаються інші питання поділу (товари, які розміщуються на ринку, поточні митні процедури, інтелектуальна власність, постійне поліцейське та судове співробітництво та дані), фінансові положення та домовленості в Протоколі про Північну Ірландію. Основне фінансове положення включає законодавчий механізм, який дозволяє уряду здійснювати платежі за фінансовими зобов'язаннями Сполученого Королівства в Угоді про виведення, які стягуються з Консолідованого фонду або, якщо Казначейство вирішить це, Національного фонду позик. Міністрам надано широкі повноваження щодо імплементації Північно-Ірландського протоколу,

включаючи полегшення доступу товарів Північної Ірландії на ринок Великої Британії та положення, які гарантують відсутність змін у домовленостях про співпрацю Північної Ірландії в результаті цього законодавства [31, с. 23 - 24].

Отже, угода про вихід встановлює умови виходу Сполученого Королівства з ЄС і гарантує, що вихід відбувається у відповідному порядку. З часом деякі його положення більше не будуть актуальними, наприклад, фінансові положення після того, як усі платежі, узгоджені між сторонами, будуть врегульовані, або частина про положення щодо розділення, яка визначає низку подій, що відбуваються наприкінці перехідного періоду, будуть вирішені. Але інші частини Угоди про вихід залишаться актуальними. Особливо це стосується розділу про права громадян, який гарантує, що відповідні громадяни зможуть продовжувати реалізовувати своє право на вільне пересування відповідно до законодавства ЄС і жити, працювати та навчатися у Великій Британії до її виходу з ЄС. Аналогічно, домовленості, викладені в Протоколі про Північну Ірландію, мають бути постійними.

2.3 Вихід Великої Британії з ЄС за прем'єрства Б. Джонсона.

31 січня 2020 року відбувся вихід Сполученого Королівства з Євросоюзу. Британія тривалий час позиціонувала себе як державу з глобальними інтересами та зобов'язаннями. Велика імперія, торговий і військовий флот, розвинена інфраструктура та фінансові можливості давали їй право вважатися державою світового значення. Незважаючи на ослаблення своєї могутності після Другої світової, в умовах деколонізації та холодної війни, країна зберегла атрибути найвпливовішого міжнародного актора.

Сьогодні вона є учасником «Групи семи», «Групи двадцяти», постійним членом Ради Безпеки ООН, має атомну зброю та значний промисловий і науково-технологічний потенціал. Прем'єр-міністр країни Б. Джонсон як основа для зміцнення позицій, що похитнулися, продовжив використовувати концепцію «Глобальної Британії», яка з ідейно-політичного погляду не є якісно новим проектом. Швидше, це синтез висунутих Т. Мей положень у роки, коли Б. Джонсон входив до складу кабінету на посаді голови Форін-офіс. У тому чи іншому вигляді їх уже

використовували політики у минулому. Наприклад, у 2005 році, коли Великобританія стала головою в Європейській раді, Г. Браун, канцлер Казначейства в кабінеті Т. Блера, заявив про можливість перетворити Євросоюз на більш глобально орієнтовану структуру, спираючись на значний англійський досвід [8, с. 55 - 57].

Висунута теза не отримала при лейбористах подальшого розвитку. Знову гасло про «Глобальну Британію» було відроджене Консервативною партією як відповідь на підсумки референдуму 23 червня 2016 року. Країна, раптово опинившись перед перспективою виходу з ЄС, мала знайти нове місце у світі та сформулювати симетричну відповідь на потенційне послаблення своїх зовнішньополітичних. Концепція «Глобальної Британії» загалом викладена у низці політичних, аналітичних документів та виступів. У березні 2018 року ця тема набула розвитку у відповіді Форін-офісу на запит парламентського Комітету із закордонних справ. «Деякі елементи нашої взаємодії з рештою світу зміняться після того, як ми залишимо Європейський Союз. Незважаючи на те, що ми втратимо деякі елементи переваг членства в ЄС, ми отримаємо більше гнучкості, а наші можливості в галузі зовнішньої політики загалом дозволять нам стати одним із основних світових гравців...». Інакше кажучи, теза про «Глобальну Британію» символізувала намір «уряду пристосуватися до змін, які настануть після брекзиту, і, одночасно, залишатися успішним глобальним зовнішньополітичним гравцем» [23, с. 32 - 33].

У червні 2018 року на урядовій веб-сторінці було розміщено основні офіційні документи, присвячені цій концепції. У відповідь на доповідь Комітету із закордонних справ, яка критикувала розпливчастість нового зовнішньополітичного курсу, МЗС зробило заяву, що «Глобальна Британія» вже підкріплена відповідним змістом». Йшлося, по-перше, про створення міжурядової Ради з «Глобальної Британії» під керівництвом генерального директора з економічних та консульських питань Форін-офісу Д. Броннерт (її посада стала називатися – генеральний директор з економічних та глобальних питань). По-друге, спеціальної робочої групи при міністерстві «для розширення існуючої дипломатичної мережі, розробки політики та показників прогресу під час досягнення мети». У березні 2019 року на місце Д. Броннерт прийшла М. Ролінгс. До її відповідальності входить концепція «Глобальна

Британія», Азіатсько-Тихоокеанський регіон, Америка, Африка, заморські території, Співдружність та економічна дипломатія. Хоча експерти справедливо зазначають, що концепція носить розмитий характер і «насправді не зрозуміло, як виглядає ця “Глобальна Британія” на практиці», спробуємо розглянути її через призму найбільш ключових напрямків, уже позначених урядом і відповідних концепції «трьох кіл» У. Черчілля, що явно не випадково.

У грудні 2016 року міністр закордонних справ Б. Джонсон у Королівському інституті міжнародних відносин (Чатам-Хаус) виголосив свою першу програмну промову «За межами Брекзйт: Глобальна Британія».

У цьому досить докладному та насиченому яскравими екскурсами в історію та літературними образами виступі, глава Форін-офіс позначив найбільш пріоритетні напрямки британської зовнішньої політики, що чітко нагадують концепцію «трьох кіл» У. Черчілля. Звернення до цієї давньої зовнішньополітичної доктрини не випадкове: як і після 1945 року країна виявилася змушена шукати нове місце у світі. За влучним зауваженням дослідника Е. Дреа, «у подіях, пов'язаних із виходом з ЄС, центральну роль відіграє історія, або особливий погляд на імперське минуле Британії». Інші дослідники розглядають підсумки голосування на референдумі як «кульмінацію розпаду Британської імперії» та наголошують на «живучості» імперської спадщини в структурі національної ідентичності. Один із таких імперських наративів звучить так: «У 1945 році одна країна програла Другу світову війну. Це були ми". Йдеться про те, що занепад, який відчували багато ревних прихильників брекзйту, сягає корінням у постімперське минуле, ностальгію за періодом британської історії до 1945 року. Соратники Н. Фараджа та інші євроскептики вважають, що Британія зробила помилку, приєднавшись до європейських самим начебто підкресливши перехід із глобальних на регіональні позиції після війни. Тепер же, звільнена від «тягаря брюссельських правил», країна «може знову претендувати на лідируючу роль, яка поєднує історію відносин із оновленими англо-американськими зв'язками».

У нинішньому вигляді єдиною відмінністю «Глобальної Британії» від черчіллівської доктрини виступає її обрамлення найактуальнішими проблемами

сучасності: захист довкілля, акцент на політиці розвитку, підтримка міжнародної безпеки. Однак як головний напрям, як і після Другої світової війни, знову виступають відносини зі США. Б. Джонсон відкрито визнав, що своїм першорядним союзником Британія, як і раніше, бачить заокеанського партнера: «...союз зі Сполученими Штатами залишається нашим головним пріоритетом» [7, с. 45 - 47].

Тобто Джонсон утримався від характеристики британо-американських відносин як «особливих» (термін, який британські політики активно використовували, варто зазначити, до і після 1956, хоча він серйозно похитнув союз двох країн). Ставши у липні 2019 року прем'єр-міністром, Б. Джонсон продовжив наголошувати у своїй риториці на відносинах з Вашингтоном. Однак такий крен на користь британо-американських зв'язків не завжди приносив плоди. Президент США Д. Трамп, відомий своїм епатажним стилем, у ряді випадків діяв без огляду на союзників.

Як зазначалося раніше, нинішні відносини між ЄС та Великобританією у сфері оборони та безпеки відповідають сценарію, тобто відсутності співпраці з основних питань оборони. Вичерпна угода виглядає малоімовірною, враховуючи наполягання обох сторін на захисті їхньої автономії прийняття рішень. Таким чином, ключове питання полягає в тому, як перейти від відсутності співпраці до відносин *ad hoc*, якщо не вичерпної угоди. Швидкий огляд різних урядів після голосування щодо Брекзиту демонструє, що переходи від одного сценарію до іншого часто залежать від партії та лідера на місці. Хоча з боку ЄС існує послідовність для вичерпної угоди, цю послідовність важче знайти на британській стороні [12, с. 45 - 47].

Справді, хоча уряд Мей, здавалося, був відданий підписанню вичерпної угоди, цей сценарій видається вкрай несумісним із поточним баченням уряду Джонсона. Влітку 2019 року постійний представник Великобританії в ЄС поінформував генерального секретаря Ради, що британські чиновники обмежуватимуть свою участь зустрічами, де Сполучене Королівство має «значний національний інтерес». Нинішня позиція уряду Великобританії є результатом двох припущень, які лежать в основі політики британського уряду після Брекзиту, а саме, що Великобританія є повністю суверенною у прийнятті рішень і що її співрозмовниками є великі національні

держави, включаючи країни-члени ЄС. Крім того, з точки зору Великобританії, ЄС здебільшого розглядається як суб'єкт «м'якої сили», зосереджений на запобіганні кризі, управлінні кризами та постконфліктній стабілізації. Ця віра перешкоджає волі та амбіціям Великобританії приєднатися до оборонних ініціатив ЄС і, ймовірно, має намір структурувати позицію Великобританії за межами уряду Джонсона. Така позиція узгоджується з обережним ставленням, яке розвивали наступні уряди у своєму підході до значної європейської оборонної інтеграції, коли Великобританія все ще була державою-членом ЄС. Справді, Великобританія історично виступала проти зусиль створити незалежний від НАТО потенціал військового планування операцій ЄС. Ця позиція, швидше за все, вплине на те, якою мірою Великобританія хоче брати участь в оборонних ініціативах ЄС.

РОЗДІЛ 3. ПІДСУМКИ І НАСЛІДКИ БРЕКЗІТУ НА ПЕРСПЕКТИВУ

3.1 Шляхи врегулювання питання виходу Великої Британії з ЄС та напрямки подальшої співпраці

На наш погляд, Брекзїт не був закономірним чи неминучим результатом участі Сполученого Королівства в євроінтеграції, швидше, він став результатом взаємодії об'єктивних та суб'єктивних факторів. До них погіршення становища у всіх станах, включаючи Великобританію, і, як наслідок, загострення протиріч у ЄС у період економічної кризи, яка, у свою чергу, збігалася в Європі з потужною міграційною кризою. В таких умовах Лондон продовжував проводити політику відстоювання національних інтересів для максимізації отримання дивідендів від інтеграційного політичного вектору. Уряд консерваторів вдруге використав такий спосіб тиску на Брюссель як підготовка референдуму про членство в Євросоюзі. Керівництво ЄС було спрямоване на досягнення реальних поступок, проте ситуація вийшла з-під контролю британського Кабінету, оскільки посилення соціального невдоволення та напруженості призвело до загострення політичної боротьби та зростання популярності опозиційних сил, що виступали за вихід [6, с. 45 - 47].

Аналіз проблеми участі Британії у євроінтеграції показав, що теоретичним обґрунтуванням цієї політики стала концепція неоконсерватизму. Специфіка полягала в тому, що на початковому етапі Сполучене Королівство не брало участі в євроінтеграції, але у 60-х роках держава зрозуміла, що подальше дистанціювання економічно не вигідне та політично недоцільне. Метою вступу Великобританії до ЄЕС були отримання максимальної вигоди з господарської інтеграції та відновлення свого впливу на континенті.

Проблема «відступу» та формування репутації «незручного партнера» пов'язана з періодичним переглядом умов перебування Англії у Співтоваристві, з активним відстоюванням національних інтересів та збереженням зовнішньополітичних пріоритетів. Не викликає сумнівів, що в основі британської моделі європейського будівництва був економічний пріоритет. Результатом інтеграції

стали, з одного боку, посилення, а з іншого – зіткнення господарських комплексів країн партнерів, які не утворили «єдиний механізм». Загалом генеральна лінія – використання переваги відкритих кордонів за умови збереження політичної та господарської незалежності від Брюсселя – залишалася незмінною протягом усіх 45 років членства Сполученого Королівства в Європейському Об'єднанні. При цьому, значною мірою, саме участь у євроінтеграції дозволила Великій Британії успішно пройти період постімперської модернізації, зміцнившись економічно та посилившись політично [12, с. 45].

Безумовно, з Брекзітом Європейський Союз (ЄС) втратив одну зі своїх найбільш військових держав-членів. Справді, незважаючи на значну відсутність ентузіазму у Сполученому Королівстві (Великобританія) щодо так званих оборонних проектів ЄС та її відносно низькі інтереси до Спільної політики безпеки та оборони (CSDP – як продемонстровано силами, наданими для її місій та операцій), Великобританія є і залишиться головним гравцем у сфері безпеки європейського континенту. Це зобов'язання було знову сформульовано в Інтегрованому огляді, в якому викладено Глобальний порядок денний Британії у сфері оборони: «Наша відданість європейській безпеці є однозначною». Нещодавні зобов'язання та дії Сполученого Королівства в контексті російської війни в Україні підтвердили цю взаємодію. Водночас Європейський Союз значно розвинув свою політику щодо оборони: активізація постійного структурованого співробітництва (PESCO), створення Європейського оборонного фонду (EDF), запуск процесу визначення Білої книги ЄС (StrategicCompass) тощо. Зараз ЄС прагне стати більш стратегічно автономним гравцем на глобальній арені у сфері оборони та безпеки. Враховуючи відносну близькість їхніх інтересів у сфері безпеки, оборонне співробітництво між ЄС та Великобританією здавалося б логічним продовженням довгої історії співпраці між Великобританією та державами-членами ЄС.

Крім того, у політичній декларації, яка визначає рамки майбутніх відносин між ЄС та Великобританією, передбачався розвиток такої співпраці. Але остаточна угода ЄС-Великобританія про торгівлю та співробітництво (ТСА) проігнорувала цю сферу. З моменту набуття чинності Велика Британія постійно відмовлялася обговорювати

перспективи оборонного співробітництва з ЄС. У світлі цих сценаріїв, якщо оцінювати ситуацію, то варто зазначити, що оборонні відносини ЄС-Великобританія, швидше за все, залишаться на рівні статус-кво в короткостроковій перспективі [15, с. 123 - 125].

Напрямок і характер еволюції ЄС після Брекзиту представляють особливий інтерес у сфері політики безпеки та оборони, у сфері, в якій існуючі структури більш відкриті для змін і розвитку, у якій можливості кожної зі сторін більш рівномірно співвідносяться, і в якому ставки особливо високі, враховуючи занепокоєння щодо довіри до прихильності США до Європи та менш безпечного міжнародного середовища. Обидві сторони програють від виходу Британії. Велика Британія є однією з двох країн ЄС, здатних розгорнути військовий потенціал майже повного спектру, що становить чверть загального оборонного потенціалу Союзу, і є четвертим за величиною внеском до бюджету ЄС. ЄС також втрачає одну з двох своїх держав-членів, які мають постійні місця в Раді Безпеки ООН (РБ ООН), а також переваги значних дипломатичних мереж Великобританії, включаючи англо-американські «особливі відносини».

Тим часом Брекзит позбавляє Великобританію доступу до ключових форумів прийняття рішень та інституційних структур, в тому числі Рада закордонних справ (FAC), Комітет з політики та безпеки (PSC), Європейське оборонне агентство (EDA) та Європол. Чи можна мінімізувати ці наслідки, залежить від того, як ЄС реагує на Брекзит, чи йде він шляхом подальшої інтеграції в цій сфері політики, і чи прагне він більшої диференціації чи більшої гармонізації (як між існуючими членами, так і між членами та не-членами члени). Це також залежить від готовності Великобританії підключитися до будь-яких подібних домовленостей на стороні ЄС. Отже, розуміння моделі інтеграції/дезінтеграції та диференціації/гармонізації у зовнішніх справах є ключовим для розуміння відносин між ЄС та Великобританією після Брекзиту. І все ж у (значній) літературі на цю тему немає консенсусу щодо того, як буде розвиватися сфера безпеки.

У розмовах про зовнішню політику Великобританії після Брекзиту домінувала ідея «глобальної Британії», в якій Велика Британія прагне відігравати нову роль у

міжнародній системі на основі економічної відкритості, торгових угод зі зростаючими державами, такими як Китай, і відновлення її зв'язків зі Співдружністю та її «особливих відносин» із США. Зокрема, підтримка ідеї «глобальної Британії» не обмежується націоналістичним крилом Консервативної партії, а підтримується найвищими рівнями уряду. У своїй промові в Ланкастерському домі 17 січня 2017 року Тереза Мей пообіцяла створити «велику глобальну торговельну націю», зазначивши, що британці «проголосували за вихід із Європейського Союзу та обіймання світу». Основою претензії Британії на глобальну роль є історія глобальної взаємодії країни, спадкові позиції, які вона займає на великих міжнародних форумах — не в останню чергу її постійне місце в Раді Безпеки ООН — і її значний військовий та економічний потенціал, який випереджає ці. багатьох інших держав-членів [5, с. 12 - 14].

Ідея Мей про «глобальну Британію», однак, не відповідає реальності міжнародної політики двадцять першого століття. Почнемо з того, що малоімовірно, що переглянуті англо-американські «особливі відносини» можуть замінити те, що втратить Британія, коли залишить Європу. Географія виключає будь-які спроби перемістити моделі торгівлі з Європи в Америку, в той час як США все більше звертають свою увагу (геополітично та економічно) на Азіатсько-Тихоокеанський регіон.

Більше того, незважаючи на риторику Трампа, наступні американські адміністрації інвестували в англо-американські відносини саме тому, що Велика Британія змогла просувати інтереси США в ЄС. Також немає великого попиту на незалежну Британію з боку будь-якого з регіонів – Китаю, Японії та Співдружності – з якими вона сподівається посилити взаємодію. Тим часом військовий потенціал Великобританії зменшується з 60-х років, а її ядерне стримування «на практиці дуже тісно пов'язане із стратегією та технологіями США і абсолютно непридатне, коли йдеться про глобальну проекцію сили». Такий нереалістичний характер ідеї «глобальної Британії», що провідні політики, риторично підтримуючи такий ідеал, також прагнули подвоїти відданість Великобританії європейській безпеці та її авторитет як «хорошого європейця».

3.2 Соціально-економічні й політичні наслідки і загрози для Великої Британії та ЄС в результаті дезінтеграції.

У контексті цього питання варто розпочати з того, що оцінка наслідків виходу Великої Британії з Європейського Союзу (ЄС) – актуальне наукове завдання, вирішення якого дозволить визначити структуру торговельно-економічної взаємодії та рівень економічного розвитку ЄС загалом та деяких країн інтеграційного об'єднання. Вже напередодні і в «зеніті» процедури Брекзиту (від англ. Britain – Британія та exit – вихід) у науковій літературі та у діяльності зарубіжних дослідницьких організацій обговорювалися перспективи та наслідки дезінтеграційного процесу для його сторін. При цьому існують різні підходи до їхньої оцінки.

Наприклад, Є.С. Хесін дотримується збалансованого підходу до питання про наслідки виходу Великобританії з ЄС: «Здається, не мають рації як прихильники виходу з ЄС, які переконані, що Великобританію в цьому випадку в середньостроковій перспективі чекає економічний розквіт, так і противники виходу, які передбачають тривале погіршення соціально- економічної ситуації у країні» [1, с. 14]. Недоліком цього підходу є відсутність науково обґрунтованих уявлень про наслідки Брекзиту.

У дослідженні Чанга розглядаються позитивні та негативні потенційні ефекти виходу Великобританії з ЄС, а також пропонуються можливі сценарії розвитку цієї дезінтеграції:

- приєднання Великої Британії до Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ);
- створення митного союзу Великої Британії та ЄС;
- підписання угоди про вільну торгівлю між сторонами;
- взаємодія з ЄС за правилами Світової організації торгівлі (СОТ) та відсутність угоди з Євросоюзом [2].

Подібний підхід до оцінки наслідків британської дезінтеграції відображає лише частину можливих інституційних сценаріїв. Іншим його недоліком є відсутність довгострокових оцінок виходу Великої Британії з ЄС. Окрім цього, зазначене дослідження було опубліковано у 2018 році, а відтоді перебіг переговорів ЄС та Великобританії суттєво змінився. Необхідно також враховувати той факт, що на наслідках виходу Сполученого Королівства з Євросоюзу неминуче позначилася глобальна економічна криза 2020 року.

У дослідженні В. Born, G. Müller, M. Schularick, P. Sedlacek також здійснено близькостроковий прогноз наслідків Брекзиту на 2016-2018 роках. Загалом автори схилилися до негативних сценаріїв розвитку ситуації для Великобританії: падіння ВВП країни оцінювалося ними від 0,05 % у другому кварталі 2016 року (еквівалентно 0,24 млрд фунтів стерлінгів) до 2,19 % у 4 кварталі 2018 року (еквівалент 63,9 млрд фунтів стерлінгів) [3].

Проте дані Національної статистичної служби Великобританії за останні роки та станом на жовтень 2020 року [4] свідчать про те, що аж до кінця 2019 року не спостерігалось негативних значень ВВП країни, зазначалося лише зниження темпів його приросту.

Таким чином, скорочення темпів приросту ВВП в ЄС у середньому було менш вираженим, ніж у Великій Британії. Ця обставина побічно свідчить про меншу шкоду Брекзиту для ЄС загалом, ніж для Великої Британії.

Згідно з результатами узагальнення прогнозних сценаріїв різних інститутів та організацій, що стосуються динаміки ВВП Великобританії в довгостроковому періоді за різних моделей економічної взаємодії країни з ЄС, проведених Незалежним аналітичним центром Великобританії (Institute for Government), можна зробити висновок, що більша їх частина передбачає посилення найближчим часом негативних тенденцій у значеннях ключового макроекономічного показника Великої Британії [6, с. 34 - 36].

Якісно, нові умови економічного розвитку, зумовлені пандемією 2020 року, безсумнівно, здійснили помітні корективи у розвиток Великобританії після її виходу з ЄС. Крім того, параметри економічної взаємодії сторін дезінтеграційного процесу,

а також країн ЄС між собою будуть визначатися змістом домовленостей між Сполученим Королівством та Євросоюзом після Брекзиту.

2020 рік ознаменувався переходом сторін до вирішальної фази процесу виходу Великобританії зі складу об'єднання держав. Хронологічно події розвивалися наступним чином:

— 9 січня Палата громад голосує за законопроект про вихід Великої Британії з ЄС – з цього моменту країна перебуває на шляху до дезінтеграції з Євросоюзом; формально угода Палатою лордів та Європейським парламентом у цей момент ще не затверджена;

— 22 січня після того, як Палата лордів Великої Британії та Європарламент погодили угоду про вихід, законопроект було затверджено королевою; Європейський парламент ратифікував угоду 29 січня;

— Сполучене Королівство (Великобританія) залишило Європейський Союз (ЄС) 31 січня 2020 року опівночі за центрально-європейським часом.

Нові відносини між ЄС та Великобританією розпочинаються 31 січня 2021 року за умови досягнення угоди, яка була схвалена державами-членами ЄС, Європейським парламентом та парламентом Великобританії [7, с. 123 - 124]. 1 лютого 2020 року набула чинності Угода про вихід Великобританії з ЄС, що включає також Протокол про Північну Ірландію. Перехідний період зайняв весь 2020 рік – у цей час діяли норми та правила функціонування Великобританії в рамках ЄС, але країна була позбавлена права на участь у роботі інститутів європейської інтеграції. З цього випливає, що ключові зміни в економіці Великобританії та країн ЄС мають сенс оцінювати лише з 1 січня 2021 року.

Характер розвитку економічних відносин у країнах ЄС після Брекзиту багато в чому визначатиметься результатами узгодження бюджету інтеграції на період 2021-2027 років, який виконує не лише функцію розподілу коштів, а й закладає основи довгострокового розвитку об'єднання на основі стратегічних пріоритетів.

Ситуація з бюджетним плануванням ЄС істотно ускладнилася у зв'язку з економічною кризою, викликаною глобальними обмеженнями і натомість спостерігалось поширення коронавірусної інфекції. Бюджет на 2021-2027 роки, поза

сумнівом, відрізнятиметься від попередніх не лише за кількісними параметрами та розподілом коштів за роками, а й за своєю структурою. Виклики часу – інноваційний розвиток, безпека, охорона навколишнього середовища, розвиток охорони здоров'я в умовах пандемії та системних проблем – диктують нові вимоги до формування та розподілу бюджету ЄС.

Відсутність внесків з боку Сполученого Королівства вимагає пошуку нових джерел доходу для інтеграційного об'єднання ЄС або скорочення видаткової частини його бюджету. Очевидні шляхи вирішення цієї проблеми - збільшення внесків держав-лідерів (насамперед Німеччини та Франції) або скорочення витрат на нівелювання економічної нерівності в ЄС за рахунок країн європейської периферії, що спричинить виникнення нової хвилі євроскептицизму і може спричинити подальші дезінтеграційні прояви [8, с. 50].

Таким чином, негативний вплив британської дезінтеграції буде здійснено головним чином на саме Сполучене Королівство. Найближчими роками після стабілізації міжнародної економічної ситуації слід очікувати втрати Великобританією частки європейського ринку збуту в межах 3-5% загального експорту країни. ЄС втратить трохи більше 0,5 % колишнього обсягу поставок.

Послаблення економічних зв'язків між окремими країнами як результат Брекзиту може спровокувати зміну характеру відносин між країнами ЄС. У цьому сенсі слід зважати на традиційні для Євросоюзу джерела дезінтеграційних проявів (Іспанія), а також нові, зростання активності яких може стати наслідком посилення тенденцій євроскептицизму в об'єднанні. Послаблення економічних зв'язків між окремими країнами може відбито у зниженні інвестицій у економіку деяких країн, і навіть у скороченні обсягів взаємної торгівлі та інших проявах.

Дезінтеграція була безпосередньо поставлена на політичний порядок денний британським референдумом про членство в ЄС. Результат британського референдуму можна розглядати, насамперед, у глобальному контексті широкого повстання проти політичних еліт. Зростаюча нерівність, економічна незахищеність, стагнація чи зниження доходів для великих верств населення та тиск на державні послуги є

чинниками цього невдоволення, яке знаходить політичне вираження в дуже різних способах [6, с. 45 - 46].

У Британії претенденти на соціальну допомогу були ще однією групою відпущення, оскільки і лейбористи – до недавньої зміни керівництва – і консервативні партії вимагали скорочення і без того дуже неадекватного рівня допомоги бідності. Під час коаліції консерваторів і ліберальних демократів у 2010-15 роках демагогам Партії незалежності Великобританії (УКІР) вдалося зосередити гнів населення на ЄС і, зокрема, заохочували ксенофобський націоналізм, спрямований на трудових мігрантів з інших країн-членів ЄС. Зростання сили УКІР стривожило усталені партії. Фактичним результатом була певною мірою політична випадковість. Намагаючись зупинити просування УКІР, прем'єр-міністр Девід Кемерон пообіцяв провести референдум щодо членства Великобританії в той час, коли виявилось, що коаліція продовжиться; оскільки ліберальні демократи, безумовно, не погодилися б на проведення такого референдуму, обіцянка консерваторів була б пустою.

Проте несподіване повернення уряду консервативної більшості призвело до виконання обіцянки Кемерона. Тріумф кампанії «Залиште» залучив дві основні політичні течії: з одного боку, ксенофобський націоналізм, використаний УКІР; з іншого – ультраліберальна тенденція всередині Консервативної партії. Консервативні члени парламенту, такі як Майкл Гоув і Джон Редвуд, вважали ЄС перешкодою для дерегульованого глобального капіталізму, якому вони хотіли сприяти.

Найджел Лоусон, канцлер казначейства у 1980 роках, висловився за цю тенденцію, коли написав: «Брекзит завершить економічну революцію Маргарет Тетчер». Ці дві сили потенційно перебувають у конфлікті, оскільки радикальна дерегуляція, яку підтримує друга, ймовірно, ще більше дестабілізує економічне становище значної частини населення. Однак поки що цей конфлікт залишався прихованим. З іншого боку, в уряді прем'єр-міністра Терези Мей після референдуму вже є відкритий конфлікт. Деякі міністри під впливом сильних груп інтересів, зокрема у фінансовій сфері, стурбовані можливими наслідками відходу Великобританії від єдиного ринку та економічною невизначеністю, яка призвела до значного зниження курсу фунта стерлінгів. Вони наполягають на «brexit-lite», відповідному тлумаченні

рішення про вихід, яке максимально збереже статус-кво. Інші, однак, налаштовані заспокоїти популістську вимогу імміграційного контролю, навіть якщо це порушить економічні відносини з ЄС [6, с. 23 - 25].

Аргументи та позиції робітничого руху були лише незначним фактором у дебатах референдуму. Позиція, яку майже одногосно визнали в русі, полягала в тому, що робота існуючого ЄС у багатьох відношеннях глибоко суперечила інтересам працівників, але те, що відхід Великобританії, пов'язаний з антиіммігрантським, дерегулюючим планом, жодним чином не міг покращити ситуацію. Це була дуже розумна позиція, але слабкість робітничого руху та позиція правих друкованих ЗМІ про Брекзінт призвели до того, що вони не отримали належної інтерпретації. Брекзінт конкретизує загрозу, що відцентрові сили можуть зруйнувати, можливо, навіть знищити європейський проект. Точніше, як тріумф двох радикальних правих тенденцій – повної версії економічного лібералізму та форми ксенофобського націоналізму – Брекзінт посилює дезінтеграційні сили в усьому ЄС. Збільшує небезпеку нездатність лідерів ЄС подолати соціальне лихо, яке викривленим чином виражається в цих силах. Їхня пасивність перед обличчям націоналістичних реакцій, які помітно зростають у більшості держав-членів, контрастує з рішучістю, з якою був придушений раціональний, проєвропейський виклик жорсткій економії в Греції.

3.3 Брекзінт і перспективи відносин Велика Британія - Україна

Складність, непередбачуваність і висока динаміка міжнародної системи в глобалізованому світі зумовлюють необхідність розробки нових моделей військово-політичного співробітництва між країнами. Одним із найнадійніших партнерів України у політичній та безпековій сферах є Велика Британія (Великобританія), яка традиційно підтримує Україну у проведенні внутрішніх реформ, спрямованих на досягнення стабільного економічного та політичного розвитку. Вихід Сполученого Королівства з Європейського Союзу створює можливості для нових вимірів двосторонньої взаємодії. Зараз Україні важливо пристосуватися до цих реалій, щоб вийти на якісно новий рівень співпраці у критичних сферах. Ефективна модель

українсько-британської співпраці сприятиме забезпеченню національної безпеки України та захисту її національних інтересів.

Ефективна та надійна модель українсько-британської співпраці в контексті Брекзиту має враховувати не лише сучасні підходи до класифікації рівнів взаємодії між суб'єктами міжнародних відносин, а передусім ступінь впливу на національну безпеку. Модель базується на синергетичному підході, що дає можливість врахувати останні зміни в українському безпековому середовищі та особливості двостороннього співробітництва в сучасних умовах. Щоб визначити ступінь впливу цих факторів на розвиток двосторонніх відносин, необхідно вивчити їх дію через основні виміри українсько-британських відносин, визначивши інтереси сторін у кожному вимірі, та основні чинники, що впливають на двосторонні відносини між Україною та Великобританією після Брекзиту. Великобританія офіційно вийшла з Європейського Союзу 31 січня 2020 року. За словами прем'єр-міністра Великобританії Бориса Джонсона та інших прихильників Брекзиту, ця подія є чудовим початком для формування нового політичного, економічного, зовнішнього та безпекового порядку денного Сполученого Королівства. Українські зовнішньополітичні експерти впевнені, що після Брекзиту необхідно забезпечити легалізацію двосторонніх відносин. На це також наголошується в Указі Президента № 837/2019 «Про невідкладні заходи щодо реформування та зміцнення держави» (2019) у розділі про зовнішню політику, оскільки Великобританія є одним із ключових партнерів України в Європі, насамперед у сфері безпеки та протидії російської агресії [8, с. 34 - 36].

Помітно, що Брекзит створює нову європейську реальність, і з'являються можливості для нових вимірів двосторонніх відносин Великобританії з країнами, чії перспективи членства в ЄС зараз досить далекі. Актуальним завданням української сторони зараз має стати адаптація до таких довгострокових тенденцій, коли поєднання позитивного досвіду двосторонніх відносин, партнерства в рамках євроінтеграційних процесів та програм НАТО створить можливості для нових рівнів співпраці у важливих сферах (НІСД, 2018). Водночас слід також враховувати, що Україна відігравала важливу, але не пріоритетну роль у зовнішній політиці Великобританії в перші роки після Брекзиту через необхідність вирішення

двосторонніх проблем із ключовими глобальними партнерами, подолання внутрішнього наслідку виходу з ЄС та нинішньої пандемії Covid-19. Ресурси Великобританії для боротьби з кризою, спричиненою пандемією та карантинними заходами, ускладнюють виконання обіцянок уряду щодо стимулювання внутрішньої економіки та завершення процесу Брекзиту.

Одним із найважливіших факторів, що визначають траєкторію британсько-українських відносин, є фактор Російської Федерації. Певною мірою це визначає суб'єктивні інтереси у взаємодії обох сторін [23, с. 23 - 25].

Дослідник британсько-російських відносин професор Хесін (2019) зазначає, що до 2014 року двосторонні політичні та економічні зв'язки були на досить високому рівні. Однак незаперечним є той факт, що після спроби Росії анексувати Крим офіційні політичні контакти майже припинилися, більшість анонсованих проєктів було згорнуто, а військове співробітництво заморожено. Велика Британія призупинила дію ліцензій на експорт товарів військового та подвійного призначення до Росії, скасувала військово-морські навчання, відмовилася від візитів високопоставлених військових і майже перервала двостороннє військово-співробітництво, за винятком зобов'язань за міжнародними договорами. З перших днів російської агресії Велика Британія зайняла чітку проукраїнську позицію. Більше того, позиція Великобританії викристалізувалася в 2018 році, коли ситуацію загострив інцидент з отруєнням Сергія Скрипаля та його дочки Юлії в Солсбері.

Зазначимо, що Велика Британія підтримала повний пакет міжнародних санкцій через окупацію Криму, агресію на Сході та захоплення українських кораблів у Керченській протоці. Хоча ці санкції були введені в ЄС, у Великобританії було прийнято рішення про їх продовження після завершення процесу Брекзиту. Британські політичні експерти та високопосадовці прийшли до висновку, що відновити відносини між Великобританією та Росією неможливо [10, с. 34 - 36].

У січні 2020 року під час конференції щодо ситуації в Лівії прем'єр-міністр Великобританії Борис Джонсон заявив, що нормалізації двосторонніх відносин не відбудеться, доки Росія не припинить дестабілізуючу діяльність, яка загрожувала Великобританії та її союзників і підірвало безпеку громадян і колективну безпеку.

Фактор Російської Федерації й надалі впливатиме на траєкторію зовнішньої та оборонної політики Великобританії, особливо в контексті стримування проти поширення її впливу у Східній Європі. Для України британська підтримка вкрай необхідна в контексті боротьби з російською агресією.

Тенденцією британської постімперської зовнішньої та оборонної політики є бажання Сполученого Королівства використовувати відносини з іншими країнами для посилення свого геополітичного впливу, а не для поглиблення та розвитку двосторонніх відносин. Стратегія національної безпеки Великобританії (2015) підкреслює бажання повернутися до своєї ролі глобального гравця. Одним із головних завдань уряду, поставлених прем'єр-міністром Б. Джонсоном до кінця 2020 року, є аналіз стратегічного середовища та визначення місця стратегії «Глобальна Британія» у новій зовнішній та оборонній політиці. Професор Малкольм Чалмерс згадував у своєму дослідженні, що бути глобальним гравцем – це інстинкт Сполученого Королівства. Дотримуючись традицій глобальної політики, Великобританії важко вважати себе чисто європейською країною, і вона завжди була одним з найактивніших учасників на міжнародній арені з точки зору торгівлі та військового співробітництва, але Чалмерс реалістично оцінює економічну ситуацію Великобританії і вказує, що ми не можемо порівнювати Британію з можливостями китайської чи американської економіки, але, на думку дослідника, вирішення цієї проблеми полягає в тому, що протягом майже сорока років британська зовнішня та оборонна політика базується на принципі – глобальна країна через співпрацю. За таких обставин Україна має можливість зайняти більший пріоритет у зовнішній та оборонній політиці Великобританії, як з огляду на бажання Британії розширити свою міжнародну оборонну діяльність, так і через українські ініціативи взаємовигідних проектів та спільних тем, які можна озвучити у процес політичних консультацій та міжпарламентського діалогу [7, с. 45 - 46].

Ще одним важливим фактором, що впливає на хід британсько-українських відносин, є «особливі відносини» між Великою Британією та США. Тісні колготки між цими країнами, незважаючи на велику різницю у військовій та економічній могутності, зберігаються вже понад сімдесят років і залишаються ядром британської

зовнішньої та оборонної політики. Підтримка головного стратегічного союзника в особі Сполучених Штатів є важливою передумовою для збереження ролі Великобританії як ключового глобального гравця. В умовах Брекзиту поглиблення відносин зі США розглядається Великобританією як засіб компенсації негативних наслідків цього процесу.

Визначивши ключові фактори, що впливають на динаміку українсько-британських відносин, необхідно дослідити їх вплив через основні виміри двостороннього співробітництва. Політичний та безпековий вимір Українсько-британських політичних відносин базуються на Угоді про співробітництво 1994 року. У 2008 році на тлі спроб України отримати План дій щодо членства в НАТО зафіксовано стратегічний характер двосторонніх відносин та поживлення співпраці. Фактор Російської Федерації з огляду на її агресію проти України та спробу анексії Криму у 2014 році спровокував активізацію українсько-британської взаємодії. В останні роки контакти на високому політичному рівні були досить активними з однаковим рівнем інтенсивності з обох сторін. Зміна влади в обох штатах не вплинула на цю тенденцію. Уповільнення в 2019 році сталося через вибори в Україні та Великобританії та завершення процедури Брекзиту. При цьому всі зустрічі на рівні глав держав за останні 2 роки відбувалися лише в рамках багатосторонніх заходів, тож оголошений на 2020 рік візит Президента України до Лондона є вчасним. Для України важливо, щоб Велика Британія регулярно виступала із заявами на підтримку морської безпеки в Чорному морі, засуджуючи такі агресивні та незаконні дії Російської Федерації, як анексія Криму, катастрофа рейсу МН17, ескалація на Донбасі, політичне ув'язнення тощо.

Питання, пов'язані з Україною, регулярно обговорюються у британському парламенті. Значне поживлення двосторонньої взаємодії відбулося після інциденту в Солсбері, коли британський істеблішмент відчув пряму загрозу з боку Росії на своїй території [35, с. 34 - 35].

Пріоритетною сферою співпраці для України є підтримка Лондоном позиції України в міжнародних організаціях. Позитивним є те, що, незважаючи на вихід з ЄС, Великобританія залишається постійним членом Ради Безпеки ООН з правом вето.

Крім того, після завершення процесу Брекзита взаємовигідною для обох сторін буде співпраця в рамках Парламентської асамблеї Ради Європи (ПАРЄ). Під впливом глобального фактора впливу Великобританії, після її виходу з ЄС, очікувалося активніше залучення британської делегації до ПАРЄ в контексті стратегії повернення до глобальної ролі у світі.

Дуже важливою для України є позиція британської делегації щодо повернення російської делегації до ПАРЄ та відновлення її прав. У рамках ПАРЄ також можливе проведення спільних заходів з таких гуманітарних питань, як переселення мігрантів (у тому числі внутрішньо переміщених осіб) та прав дітей під час конфліктів [18, с. 34 - 36].

Велика Британія є одним із найбільш послідовних і активних прихильників Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) та її Спеціальної моніторингової місії (СММ) на сході України. На ранніх етапах місії саме британська сторона у великих масштабах забезпечувала СММ необхідним обладнанням, транспортом та спеціалістами. Британський персонал є одним із найбільших у СММ ОБСЄ. В рамках ОБСЄ Велика Британія здійснює значний тиск на Росію, щоб запобігти перешкодам доступу СММ ОБСЄ на непідконтрольні території Луганської та Донецької областей, а також забезпечити безпеку персоналу місії. Наочно продемонстровано розуміння відповідальності Росії за підконтрольні та незаконні збройні формування на тимчасово окупованих територіях. Крім того, перспективними напрямками українсько-британського співробітництва в рамках ОБСЄ є спільна робота щодо оновлення Віденського документа, питань гендерної рівності, релігійних прав, особливо в контексті обмеження прав кримських татар та Української православної церкви в Криму.

Співпраця України та Великобританії в рамках НАТО також залишається пріоритетною сферою двосторонніх відносин.

Більше того, Великобританія зараз розглядає НАТО як наріжний камінь своєї національної безпеки, а після виходу з ЄС можна очікувати активізації роботи всередині Альянсу. Велика Британія бере участь у програмі розширеної передової присутності НАТО для стримування російської агресії. Крім того, з цією метою

Великобританія також активізує співпрацю з Норвегією та Ісландією для захисту доступу до Арктики, очолює військово-морську групу в Середземному морі та бере участь у захисті повітряного простору над Чорним і Балтійським морями. Фактор «особливих відносин» між Великобританією та США надає Україні ці зв'язки як додатковий канал комунікації з Вашингтоном, щоб донести свою позицію до американської сторони. Хорошим прикладом цього є заява прем'єр-міністра Великобританії проти повернення Росії до Групи семи (G7), в якій Борис Джонсон підкреслив, що він накладе вето на будь-які спроби Дональда Трампа повернути Росію до G7. Економічна співпраця з Лондоном є одним із пріоритетів двосторонніх відносин для України, оскільки Великобританія є третім за величиною інвестором в українську економіку із загальним обсягом інвестицій на 1 жовтня 2019 року – 2,03 млрд доларів [12, с. 34 - 35].

Велика Британія зацікавлена в економічному співробітництві з Україною, переважно у сфері сільського господарства (птахівництво, цукор, кукурудза). Після Брекзиту український експорт до Великобританії, ймовірно, зросте через менш протекціоністську аграрну політику Лондона, ніж в інших країнах ЄС. Іншими перспективними напрямками економічного співробітництва є військово-технічне співробітництво, автомобілебудування, інфраструктурні проекти, морський комплекс. У своєму аналізі перспектив британсько-українського співробітництва український політичний експерт і науковець Ганна Шелест (2020) стверджує, що одним із нагальних інтересів України є підписання нової базової Угоди про співробітництво між Україною та Великобританією.

Двосторонні переговори про зону вільної торгівлі почалися у 2018 році і перебувають на завершальній стадії. З початку 2020 року проводяться українсько-британські консультації з питань політики та безпеки. Водночас фактор Російської Федерації має значний вплив на британську економічну політику. Російський вплив у Великобританії все ще посилюється через достатню кількість російських олігархів в економіці та активне лобювання серед британських парламентарів. Крім того, незважаючи на політику санкцій, економічні зв'язки Росії з Великобританією залишаються досить тісними.

У 2019 році товарообіг між країнами склав 17,3 млрд доларів, збільшившись на 25,86% порівняно з 2018 роком.

Стратегія глобального впливу Великобританії передбачає фінансову та консультативну підтримку своїм союзникам, щоб підтримувати їхню стабільність та мінімізувати ймовірність загроз національним інтересам або безпеці Великобританії [1, с. 23 - 25].

Важливим виміром двосторонніх відносин є допомога Великобританії у просуванні внутрішніх реформ в Україні. Програми фінансової допомоги спрямовані на підтримку розвитку Збройних Сил, незалежних ЗМІ, належного управління та боротьби з корупцією. На 2019 – 2020 роки загальний обсяг фінансування програм склав 36,95 млн фунтів стерлінгів (Gov.uk). Забезпечення ефективності внутрішніх реформ в Україні шляхом надання відповідної фінансової та технічної допомоги офіційно визначено урядом Великобританії як один із ключових інтересів двостороннього співробітництва. Враховуючи фактор Російської Федерації, британська фінансова, технічна та консультативна допомога, у тому числі в процесі реструктуризації сектору безпеки та оборони, є надзвичайно важливою для України. Адже лише шляхом ефективних внутрішніх реформ можна вирішити проблему структурної слабкості, яка частково уможливила російську агресію.

Як уже зазначалося, Британська стратегія національної безпеки (2015) поставила перед складним завданням вивести Великобританію на новий якісний рівень глобального впливу в системі міжнародних відносин. У цьому контексті у 2017 році була прийнята Міжнародна стратегія оборонних заходів Великобританії, яка повністю відповідає цим планам і визначила нову якість міжнародного впливу країни. Стратегія спрямована на запобігання конфліктам, гуманітарних криз, створення зон стабільності та процвітання в різних регіонах світу. Для досягнення цих цілей планувалась довгострокова участь Великобританії в міжнародних процесах, що сприятиме її глобальному впливу, а також забезпеченню безпеки та процвітання країни та її громадян. Ця стратегія передбачала, зокрема, надання різної допомоги Збройним Силам України. Під впливом фактора Global Britain та фактора Російської Федерації з 2014 року Великобританія надавала значну матеріально-

технічну допомогу Збройним силам. Здійснювались регулярні візити обох сторін на рівні керівників Міністерства оборони, Генерального штабу Збройних Сил, Військово-Морських Сил та інших військових делегацій. Українські військово-транспортні літаки забезпечували матеріально-технічну підтримку Збройних сил Великобританії. Пріоритетами співпраці у військово-оборонній сфері є: кіберзахист, протидія гібридним загрозам, військова розвідка, розширення операції ORBITAL, військова освіта, військово-технічне співробітництво, розвиток оборонної інфраструктури, розвиток військово-морського флоту.

За словами українця, протягом останніх двох років співробітництво у сфері оборони та безпеки є однією з найактивніших та найпродуктивніших сфер двосторонніх відносин як на високому політичному рівні, так і на рівні підготовки, радників та військової освіти.

У Лондоні Президент України Володимир Зеленський та Прем'єр-міністр Великобританії Борис Джонсон підписали Угоду про політичне співробітництво, вільну торгівлю та стратегічне партнерство між Україною та Сполученим Королівством Великобританії та Північної Ірландії.

Президент підкреслив виняткову важливість цієї Угоди як нової основи двосторонніх відносин, зокрема, в контексті виходу Сполученого Королівства з Європейського Союзу: «Сьогодні історичний день для України та Великобританії: ми починаємо новий етап стратегічного партнерства між нашими країнами», – сказав Президент України. Документ запроваджує відносини стратегічного партнерства та визначає основні напрями співпраці між Україною та Великобританією. Стратегічне та практичне значення має закріплення загальних політичних принципів двостороннього співробітництва та партнерства у новій Угоді, яка закладає договірну основу для існуючих зв'язків дружби, співпраці та партнерства між Україною та Великобританією. Документ передбачає проведення щорічних зустрічей Діалогу стратегічного партнерства на високому чи вищому урядовому рівні з усіх аспектів двостороннього співробітництва. Також планується проведення засідань Торгового комітету, який складатиметься з представників сторін.

Оскільки агресія Росії проти України посилюється, Сполучене Королівство відіграє важливу роль у безпековому, економічному та дипломатичному вимірах кризи. Сполучене Королівство здійснило один із найбільш активних та найбільших загалом внесків у військову підтримку та економічну допомогу Україні у координації із союзниками. Прем'єр-міністр Борис Джонсон заявив, що докази свідчать, що Росія готується до «найбільшої війни в Європі з 1945 року».

У розмові із заступником глави місії посольства Великобританії у Вашингтоні Майклом Тетхемом йшлося про позицію Великобританії щодо триваючої напруженості між Росією та Україною, координації всередині НАТО та потенційних санкцій: «Ми з обуренням спостерігаємо за тим, що відбувається в Україні. Ми бачимо грубе порушення міжнародного права. Але не тільки обурення, а й жах. Жах рівня страждань, які завдають тим, хто живе в Україні; жах від невивіркових нападів російських військ на цивільні райони. Те, що ми бачимо з цим вторгненням — цим подальшим вторгненням в Україну — це дії, які є заздалегідь спланованими, жорстокими і вкрай цинічними»; «Ці заходи [санкції] спрямовані значно далі, ніж заходи, які ми бачили в минулому, безумовно, ті, які були вжиті у 2014 році після незаконної анексії Криму Росією та дестабілізації Донбасу. Я думаю, що це дуже надійний набір заходів. Я думаю..., що вони значно перевищують те, що Росія очікувала і на що розраховувала... Я думаю, що їхній вплив буде далекосяжним. Вони розроблені так, щоб мати довготривалий вплив, але я б сказав, що дивно зважати лише на їх безпосередній вплив».

«Ми запровадили заходи, які полегшать українцям, які зараз перебувають у Великобританії, залишатися в безпеці...За нашими оцінками, до 200 000 українців можуть мати право на участь у цих угодах». [45, с .34 - 36]

ВИСНОВКИ

Вирішальним фактором у розумінні характеру вступу Великої Британії до ЄС можна вважати суспільний. Відтак, вирішальним фактором, що формував ставлення британського суспільства до ЄС, завжди була “глибинна” британська (англосаксонська) ідентичність, яка «так само стара, як Шекспір, визрівала через досвід англійської громадянської війни та битви проти загрози католицького абсолютизму, спочатку проти Іспанії, а потім проти Франції: вільна Англія, яка протистоїть невільному континенту». Один з найважливіших елементів історичного досвіду Великобританії – це боротьба проти гегемонії в континентальній Європі, – «Протягом століть ми боролися за те, щоб уберегти Європу від підпорядкування домінуванню однієї держави». У цій моделі ідентичності Європейський Союз ідеально підійшов на роль гегемону континентальної Європи. Раціональна свідомість підштовхувала до розвитку співробітництва з ЄС, а колективне несвідоме вимагало зруйнувати наднаціонального гегемона або як мінімум забезпечити власну незалежність від нього.

Якщо робити висновки щодо зростання євроскептицизму, то варто зазначити, що С. Джордж показав, що у британському політичному дискурсі про ЄС дуже велике місце займають такі ідеї, як: Франція та Німеччина домінують у ЄС та використовують його, щоб домінувати над Британією; Франція намагається через ЄС нав'язати Британії свою правову систему; французька концепція демократії чужа британцям; Німеччина прагне зробити ЄС авторитарною організацією. І це без численних згадок про «норманське ярмо», Наполеона і Гітлера. Не дивно, що «всі британські уряди брали активну участь у європейській інтеграції з метою захистити інтереси Британії» – це дуже характерна оцінка: не розвивати європейську інтеграцію, не сприяти ефективній реалізації функцій ЄС, а «захистити» інтереси Лондона від якогось зовнішнього, потенційно негативного впливу. «Ми хочемо бути в Європі, але не хочемо, щоб Європа керувала нами», – це гасло, яке пронизувало всю європейську політику Лондона, було спробою синтезу позиції свідомості та підсвідомості. Фактично, це означало бажання одночасно бути у Європі та поза Європою.

Угода про вихід встановлювала умови виходу Сполученого Королівства з ЄС і гарантує, що вихід відбувається у відповідному порядку. З часом деякі його положення стали не актуальними, наприклад, фінансові положення після того, як усі платежі, узгоджені між сторонами, будуть врегульовані, або частина про положення щодо розділення, яка визначає низку подій, що відбуваються наприкінці перехідного періоду, будуть вирішені.

Беручи до уваги прем'єрство Бориса Джонсона, варто згадати, що в грудні 2016 року міністр закордонних справ Б. Джонсон у Королівському інституті міжнародних відносин (Чатам-Хаус) виголосив свою першу програмну промову «За межами Брекзїт: Глобальна Британія». Парадоксом Brexit є те, що політичні бар'єри для тісного співробітництва у сфері безпеки між Великою Британією та ЄС стали більш значущими, оскільки стратегічні та економічні стимули для співробітництва у сфері безпеки в Європі зросли. Зменшення довіри, суперництво лідерів, обмеження громадської думки та ризик морального ризику роблять участь Британії в ініціативах ЄС у сфері безпеки та оборони складною та проблематичною. нинішні відносини між ЄС та Великобританією у сфері оборони та безпеки відповідають сценарію, тобто відсутності співпраці з основних питань оборони. Вичерпна угода виглядає малоімовірною, враховуючи наполягання обох сторін на захисті їхньої автономії прийняття рішень. Таким чином, ключове питання полягає в тому, як перейти від відсутності співпраці до відносин ad hoc, якщо не вичерпної угоди. Швидкий огляд різних урядів після голосування щодо Brexit демонструє, що переходи від одного сценарію до іншого часто залежать від партії та лідера на місці.

Якщо говорити про можливі напрямки подальшої співпраці, то варто сказати, що загалом, найближчим часом ЄС і Велика Британія розглядають можливість відмови від угоди щодо оборонного співробітництва з COVID-19 та президентських виборів у Франції, які затримують такі дискусії. У середньострокових заходах зміцнення довіри, посилення двосторонніх угод та тісніша співпраця ЄС-НАТО можуть слугувати побічними підходами до обговорення та узгодження можливого оборонного співробітництва. Ці ініціативи могли б, зокрема, забезпечити тимчасове співробітництво в найближчому майбутньому, а в довгостроковій перспективі

поступитися місцем інституційній структурі з питань оборони. Але слід чітко розуміти той факт, що розвиток суттєвих відносин між Великою Британією та ЄС у сфері оборони не відбудеться сам по собі. Навпаки, це зажадає значного політичного імпульсу. З боку Великобританії необхідна зміна ставлення до ЄС та його держав-членів. Більш конструктивний підхід (і відмова від будь-якого принципового неприйняття ЄС як захисника) був би передумовою. Крім того, Велика Британія має бути обережною, щоб не переоцінювати свого значення для партнерів ЄС. Але з боку ЄС також необхідна зміна підходу. Справді, ЄС має дотримуватися обережної лінії і не прагнути відчужувати Сполучене Королівство, як це видно в проектах Стратегічного компасу, які прийняли дуже обережні формулювання щодо Сполученого Королівства. ЄС навряд чи дозволить Великій Британії значну роль у формуванні її політики безпеки, незважаючи на зацікавленість у використанні британських можливостей для власних цілей. Незалежно від спільних інтересів у сфері безпеки та географічної близькості, ЄС має дві основні перешкоди для надання Лондону особливого статусу: нещодавно створені інструменти безпеки та оборони ЄС, спрямовані на поглиблення співробітництва в цій сфері політики та моральна небезпека для пов'язаного з ЄС пропонуючи Лондону хорошу угоду. Вrexit призведе до подальшої інтеграції в політику безпеки та оборони ЄС, і дійсно зрозуміло, що це напрямок, у якому рухаються країни-члени. Замість того, щоб ризикувати розпадом Союзу, голосування за Вrexit призвело до рідкісного та дієвого почуття солідарності, одним із наслідків якого був безпрецедентний прогрес у сфері безпеки та оборони. Такі розробки, як PESCO, можуть бути потенційно революційними, хоча країни-члени повинні забезпечувати їх необхідними ресурсами.

Висновки щодо наслідків дезінтеграції варто робити в широкій площині. Зрозуміло, що по обидва боки Ла-Маншу нічого істотного не очікується до кінця 2022 року. Президентські та законодавчі вибори у Франції (разом із французьким головуванням у Раді ЄС), з одного боку, і уявна нестабільність нинішнього уряду Великобританії, з іншого, не розглядаються як чинники покращення франко-британських відносин. З німецької сторони, з обранням нового канцлера Олафа Шольца, Вrexit, здається, не є найбільш гострим питанням, а також Великобританія

не є найважливішим партнером Німеччини, як це видно з перших поїздок канцлера. Нинішня російська війна в Україні, хоча вона довела деяким британським коментаторам стратегічну цінність і потенціал Європейського Союзу, насправді не змінила глобальну ситуацію між Великою Британією та ЄС.

Мабуть, найважливішим є те, що оновлені франко-німецькі відносини пропонують унікальну можливість у цьому відношенні. З точки зору конкретних варіантів майбутньої архітектури співпраці ЄС-Великобританія з питань безпеки, ми стверджуємо, що, швидше за все, ЄС і Великобританія працюватимуть насамперед через НАТО та двосторонні відносини (або менші багатосторонні формати). НАТО пропонує один варіант для продовження співробітництва між ЄС та Великобританією у сфері безпеки та оборони, хоча прогалини в операціях та членстві (не кажучи вже про занепокоєння щодо довіри до американської гарантії безпеки) означають, що цей варіант ніколи не може замінити участь Великої Британії в CSDP. Двосторонній підхід, такий як зміцнення англо-французького співробітництва в галузі безпеки, пропонує ще один шлях для майбутньої координації, але вимагатиме, щоб Париж і Лондон керували своїми конкурентними інстинктами в ряді аспектів, і що Париж особливо не підриває його паралельну зацікавленість у підтримці оновленої ініціативи з ЄС у цій сфері.

Якщо говорити про перспективи відносин Велика Британія – Україна, то варто в підсумку сказати, що, беручи до уваги запропоновану модель співпраці між Україною та Великобританією після Brexit, можна зробити наступний висновок. Хоча вихід Великобританії з ЄС послаблює проукраїнські настрої всередині Союзу, з іншого боку, це відкриває вікно можливостей для активізації двостороннього українсько-британського діалогу. Основними рушійними силами відносин, які сприяють такій активізації, є фактори, що мають значення для обох сторін: стримування агресивної політики Російської Федерації, реалізація стратегії глобального впливу Великобританії та «особливі відносини» між Великобританією та США. У зв'язку з цими пріоритетами двостороннього співробітництва України з Великобританією є підписання нової амбітної угоди про співпрацю, активізація діалогу з питань безпеки та оборони, співпраця в рамках міжнародних організацій та

використання можливостей отримати вигоду від британських амбіцій у новій глобальній зовнішній політиці. Крім того, необхідно враховувати стримуючі фактори перспектив співпраці.

Україна відігравала важливу, але не пріоритетну роль у британській зовнішній та оборонній політиці на початку після Brexit через потребу Великобританії впоратися з двосторонніми проблемами з ключовими глобальними партнерами, подолати внутрішні наслідки виходу з ЄС і нинішню пандемію, яка різко вдарила по економіці країни. Проаналізувавши запропоновані фактори та їх вплив на відносини через основні виміри співпраці, можна зробити висновок, що інтереси України та Великобританії доповнюють один одного. Це, у свою чергу, відкриває нові можливості для України максимально задовольнити свої національні інтереси в контексті забезпечення національної безпеки в рамках співпраці з Великобританією.

Ми стверджували, що ніде ставки Brexit не є вищими, ніж у сфері європейської безпеки, враховуючи значні можливості Великобританії в цій сфері та незахищеність нинішнього міжнародного середовища. Нещодавня теоретична дискусія представила ефект Brexit у двох конкуруючих динаміках: інтеграція проти дезінтеграції та гармонізація проти диференціації, але ця динаміка не розглядалася в контексті зовнішньої політики, політики безпеки та оборони. Досліджуючи у цьому відношенні інтереси Великобританії та ЄС, а також конкуруючі процеси та механізми, які діють у цій сфері, ми стверджували, що політика безпеки ЄС орієнтована на шлях подальшої інтеграції та зменшення диференціації після Брекзиту.

Інтереси держав-членів зближуються з безліччю нових інституційних ініціатив, і ЄС, очевидно, прагне не допускати (більшості) держав-членів і не-членів. Ми робимо такий висновок, ґрунтуючись на наших висновках із трьох запитань, а саме: по-перше, що Брекзит не зменшить відданість Великобританії європейській обороні та безпеці. Ідеал «глобальної Британії» не має потенціалу вийти за межі втіхи риторики, оскільки вона несумісна з реаліями можливостей Великобританії та інтересами інших великих держав. Крім того, Велика Британія має більше стимулів до співпраці з іншими європейськими країнами після Брекзиту, оскільки це є єдиним

способом подолати її зруйнований авторитет і надолужити втрачені інституційні зв'язки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Британія залишить єдиний ринок ЄС після Brexit. *Європейська Правда*: веб-сайт. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/01/17/7060245/> (Дата звернення: 14.05.2022).
2. Британія після Brexit не обмежуватиме прибуття кваліфікованого персоналу з ЄС. *Європейська Правда*: веб-сайт. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2016/12/12/7058797/> (Дата звернення: 14.05.2022).
3. Іванов Д. І. Британська зовнішня політика кінця ХХ – початку ХХІ століття в дослідженнях українських вчених. 2017. № 10. 103-107 с.
4. Грубінко А. В. Велика Британія в європейській політичній інтеграції: історичні витoki «особливої» позиції та сучасність (до 70-ї річниці промов У. Черчілля у Фултоні та Цюриху). *UA Foreign Affairs*: веб-сайт. URL: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/velika-britanija-v-jevropеiskii-politichnii-integraciji/> (Дата звернення: 21.05.2022).
5. Брензович К. С., Лапа І. В. Роль Великобританії у політичній та економічній інтеграції Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 10, частина 1. С. 55-57.
6. Великобританія – ЕС: история отношений. *Euronews*: веб-сайт. URL: <http://ru.euronews.com/2016/06/23/the-uk-and-the-eu-part-1-je-t-aime-moi-non-plus> (Дата звернення: 18.05.2022).
7. Галан В. О. Шотландія, ЄС та Brexit: перспективи інтеграційного розвитку: зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф. Харків, 2016. 81–86 с.
8. Глава Мінфіну Британії: змінимо економічну модель, якщо втратимо ринок ЄС. *Європейська Правда*: веб-сайт. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/01/15/7060135/> (Дата звернення: 16.05.2022).
9. Грубінко А. В., Мартинов А. Ю. Європейський Союз після Brexit: продовження історії: монографія. Тернопіль-Київ, 2021. 258 с.

10. Грубінко А. В. Роль Великої Британії у військово-технічному співробітництві держав Європейського Союзу: науковий журнал. Київ, 2019. № 1. 87-100 с.

11. Грубінко Андрій Васильович. Українсько-британські відносини у 1991-2004 рр. (політичне та військове співробітництво): дис. канд. іст. наук: 07.00.02 / Тернопільський національний педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2006. 187-216 с.

12. Джонсон: Британія не заважатиме оборонній політиці ЄС після Brexit. *Європейська Правда*: веб-сайт. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2016/12/2/7058367/> (Дата звернення: 19.05.2022).

13. Економіка Великої Британії: зовнішньоекономічна політика: навчальний посібник / Ю. І. Козак, В. В. Ковалевський та ін. Київ, 2015 URL:http://pidruchniki.com/1257010751232/ekonomika/zovnishnoekonomichna_politika#593

14. Європейський комісар не вірить у повторення Brexit іншими країнами ЄС. *Дзеркало тижня*: веб-сайт. URL: http://dt.ua/WORLD/yevropeyskiy-komisar-ne-virit-u-povtorennya-brexit-inshimi-krayinami-yes-230215_.html (Дата звернення: 18.05.2022).

15. Європейські лідери реагують на заяву Мей про Brexit. *Euronews*: веб-сайт. URL: <http://ua.euronews.com/2017/01/18/eu-leaders-respond-to-uk-pm-s-brexit-speech>

16. ЄС повинен згуртуватися на тлі Brexit і проблем з біженцями – Меркель. *Преса України*: веб-сайт. URL: <http://uapress.info/uk/news/show/157936> (Дата звернення: 22.05.2022).

17. Крушинський В. Ю. Великобританія в європейських інтеграційних процесах: дис... д-ра політ. наук: 23.00.04 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2004.

18. Троян С. С. Дипломатія колоніалізму: Гельголанд-Занзібарська угода 1890 р. та її наслідки: *UA Foreign Affairs*. 2016. №8. 53–57 с.

19. Грубінко А. В. Велика Британія в системі Європейської зовнішньої і безпекової політики (1990-2016 рр.): монографія. Тернопіль, 2017. 77 с.

20. Троян С.С. Перша світова війна у фокусі історії (дипломатичні та політичні колізії Великої війни): монографія. Київ: Кондор-Видавництво, 2016. 352 с.
21. Троян С.С., Волошин О.Ю., Киридон А.М. Зовнішня політика і дипломатія України: генерування нових смислів (1991-2021): монографія. Лодз-Київ, 2021. 83-89 с.
22. Черінько І. П. Українсько-британські відносини: сучасний стан, проблеми, перспективи: студентська координата. Київ: Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2005. 4–5 с.
23. Яковенко Н. Л. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство: монографія. Київ: Наук. світ, 2003. 163–164 с.
24. Яковенко Н. Велика Британія в міжнародних організаціях: навчальний посібник. Київ: Київський університет, 2011. 400 с.
25. Acheson D. Our Atlantic Alliance. Speech at West Point, 5 December 1962. *Vital Speeches*. 2018. Vol. XXIX, №6. P. 162-166.
26. Babynina L. O. Gibkaya integratsiya v Evropeiskom soyuze: teoriya i praktika primeneniya [Flexible Integration in the European Union: Theory and Practice]. Moskva, 2012. P. 304.
27. Speech to the European Research Institute. *The Guardian*: веб-сайт. URL: <https://www.theguardian.com/world/2001/nov/23/euro.eu1> (Дата звернення: 19.05.2022),
28. Baker, J., Carreras O., Kirby S., Meaning J. The short-term economic impact of leaving the EU. *National Institute Economic Review*. 2016. Vol. 58. P. 236.
29. Speech by Michel Barnier at the Centre for European Reform. *European Commission*: веб-сайт. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_20_13 (Дата звернення: 22.05.2022).
30. Besch S., Black J. Brexit: What Have We Learned So Far? *Survival*. 2016. Vol. 58. P. 59-67.
31. Billon-Galland A., Quencez M. Can France and Germany Make PESCO Work as a Process Toward EU Defence: policy brief. 2017. P. 33.

32. Biscop S. All or nothing? The EU Global Strategy and defence policy after Brexit. *Contemporary Security Policy*. 2016. Vol 37. P. 431-445.
33. Defence and security after Brexit: Understanding the possible implications of the UK's decision to leave the EU / Black J., Hall A.I, Cox K., Kepe M., Silfversen E. Santa Monica: RAND Corporation, 2017. P. 103-118.
34. Blagden D. Britain and the world after Brexit *International Politics*. *Royal Institute of International Affairs*. 2017. Vol. 92, P. 1-25.
35. Blockmans S. Differentiation in CFSP: Potential and Limits. EU60: Re-Founding Europe. Rome: IAI, 2017. P. 47-66.
36. Börzel T. Researching the EU (Studies) into demise? *Journal of European Public Policy*. 2017. P. 475-485.
37. Bulmer S., Joseph J. European integration in crisis? Of supranational integration, hegemonic projects and domestic politics. *European Journal of International Relations*. 2016. P. 725-748.
38. Butorina O. V., Kaveshnikov N. Yu. *European Integration*. Aspekt Press. Moscow, 2016. P. 736.
39. Cameron D. The future of the EU and the UK's relationship with it. *The Royal Institute of International Affairs*. 2015. Vol. 66. P. 98-109.
40. Cameron D. Chatham House speech on Europe. *Unity in Adversity: EU Citizenship, Social Justice and the Cautionary Tale of the UK*. 2015. Vol. 32. P. 84-90.
41. Chalmers M. UK Foreign and Security Policy after Brexit. *Royal United Services Institute for Defence and Security Studies*. 2017. P. 22-43
42. Chopin T., Lequesne C. Differentiation as a double-edged sword: member states' practices and Brexit. *International Affairs*, 2016. P. 531-545.
43. "The United States of Europe". *The Saturday Evening Post*: веб-сайт. URL: <https://winstonchurchill.org/publications/finest-hour/finest-hour-130/the-united-states-of-europe/> (Дата звернення: 17.05.2022).
44. A speech Churchill at Zurich University: веб-сайт. URL: <https://rm.coe.int/16806981f3#:~:text=I%20wish%20to%20speak%20about,of%20ancient%20and%20modern%20times.> (Дата звернення: 14.05.2022).

45. Cini M., Verdun A. The implications of Brexit for the future of Europe. In: Martill B and Staiger U (eds) *Brexit and Beyond: Rethinking the Futures of Europe*. London: UCL Press, 2018. P. 63-71.
46. Cooper R. Britain and Europe. *International Affairs*. Vol. 88, №. 6. 2012. P. 1191–1203.
47. Council of the European Union Council decision establishing Permanent Structured Cooperation (PESCO) and determining the list of Participating Member States. URL: <https://www.pesco.europa.eu/> (Дата звернення: 19.05.2022).
48. Daddow O. The UK media and ‘Europe’: from permissive consensus to destructive dissent. *International Affairs*. Vol. 88, № 6. 2012. P. 1219–1236.
49. Dee M., Smith K. E. UK diplomacy at the UN after Brexit: Challenges and Opportunities. *British Journal of Politics and International Relations*, 2017. P. 527-542.
50. What has the EU done for the UK? *The Financial Times*: веб-сайт. URL: <https://www.ft.com/content/202a60c0-cfd8-11e5-831d-09f7778e7377>. (Дата звернення: 18.05.2022).
51. Dijkstra H. UK and EU Foreign Policy Cooperation after Brexit. *RUSI Newsbrief*. 2016. P. 1-3.
52. Theresa May joins. G20 summit to face Brexit warnings from US and Japan. *The Guardian*: веб-сайт. URL: <https://www.theguardian.com/world/2016/sep/04/g20-theresa-may-warns-of-tough-times-foruk-economy-after-brexit>. (Дата звернення: 21.05.2022).
53. Drake H. France, Martill B., Staiger U. *Brexit and Beyond: Rethinking the Futures of Europe*. London: UCL Press, 2018. P. 97-104.
54. Nobel prize-winning economists warn of long-term damage after Brexit. *The Guardian*: веб-сайт. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2016/jun/19/eu-referendum-nobel-prize-winning-economistswarn-of-long-term-brexit-damage>. (Дата звернення: 15.05.2022).
55. Dunn D. H., Webber M. The UK, the European Union and NATO: Brexit’s unintended consequences. *Global Affairs*, 2016. P. 471-480.
56. Ebell, M. and Warren, J. The long-term economic impact of leaving the EU. *National Institute Economic Review*. 2016. P. 236.

57. Economists for Brexit. *The Economy After Brexit*: веб-сайт. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/european-council/> (Дата звернення: 20.05.2022).
58. The Economic Consequences of Brexit: A Taxing Decision. Policy Paper, 2016. P. 16.
59. A European defence fund: €5.5 billion per year to boost Europe's defence capabilities. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/european-council/> (Дата звернення: 14.05.2022).
60. European Council. European Council meeting– Conclusions, Brussels, 14 December 2017. <https://www.consilium.europa.eu/en/european-council/> (Дата звернення: 18.05.2022).
61. George S. Britain: Anatomy of a Eurosceptic state. *Journal of European Integration*. Vol. 22, № 1. 2000. P. 15–33.
62. Gifford C. The rise of post-imperial populism: the case of right-wing Euroscepticism in Britain. *European Journal of Political Research*. Vol. 45, № 5. 2006. P. 851–869.
63. The facts of life say leave: why Britain and Europe will be better off after we vote leave: веб-сайт. URL: <http://www.voteleavetakecontrol.org>.
64. Grant Ch. Delor. Dom kotoryi postroil Zhak. *Moskovskaya shkola politicheskikh issledovanii*. Moscow, 2002. P. 472.
65. Gromyko Al. A. Vneshnyaya politika Velikobritanii: ot imperii k “osevoi derzhave. *Kosmopolis*. № 1. 2005. P. 20–33.
66. The process for withdrawing from the European Union: веб-сайт. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/505566/process_for_withdrawing_from_the_european_union.pdf (Дата звернення: 22.05.2022).
67. Grant Ch. Why is Britain Eurosceptic? Center for European Reform. Essays. 2010. P. 321-338.
68. HM Treasury, Extracts from the Chancellor's speech on Europe: веб-сайт. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/extractsfrom-the-chancellors-speech-on-europe> (Дата звернення: 16.05.2022).

69. The Treasury's Brexit analysis and immigration. *Financial Times*: веб-сайт. URL: <http://www.niesr.ac.uk/blog/treasurys-brexit-analysis-andimmigration> (Дата звернення: 19.05.2022).

70. What happens if we vote for Brexit? *The Constitutional Unit*: веб-сайт. URL: <https://constitution-unit.com/2016/01/19/what-happens-if-we-vote-for-brexit> (Дата звернення: 17.05.2022).

71. EU referendum: What are the pros and cons of Brexit? *The week*: веб-сайт. URL: <http://www.theweek.co.uk/brexit-0>. (Дата звернення: 23.05.2022).

72. Washington: German Marshall Fund of the United States: веб-сайт. URL: <https://www.gmfus.org/> (Дата звернення: 23.05.2022).